

Hedendaagse politieke theorieën: Socialistische & Marxistische stromingen

Prof. Dr. M. Lievens

15 februari

Inleiding op het vak

Dit OPO heeft in de eerste plek een opmerkelijk naam nl. **stromingen**, terwijl de tegenhanger ‘ontwikkelingen in het liberalisme’ heet. Ook het enorme gewicht van de erfenis van Marx komt al duidelijk naar voren. De socialistische filosofie is dus duidelijk **gehegemoniseerd** rond Marx en zijn erfgenamen. Het **socialisme** komt van de term *socius* wat duidt op het verenigen van mensen enz. De term is ontstaan in de 19^e eeuw, Frankrijk (Leroux) in de nasleep van de Franse revolutie en als kritiek op het kapitalisme (meest ontwikkeld in Engeland op dat moment). In Frankrijk waren er veel boeren, geen tot heel weinig industrie, bijgevolg enkel proletariaat in de steden. Marx ziet de economie als motor van de samenleving, maar in realiteit is het iets anders, want Frankrijk was Engeland voor, terwijl het socialisme in Engeland volgens Marx’ wetmatigheden logischer was geweest...

Wie is **Leroux**? Hij brak met de Sint-Simonianen die ijverden voor een top-down planning van de samenleving. Daarentegen zag hij aanvankelijk het socialisme als een verwijtwoorden, later zal hij zichzelf identificeren met de term en er een positieve insteek aan toekennen. De wereld en het debat onder marxisten is overigens veranderd: 40 à 50 jaar geleden heersten compleet andere stromingen. Maoïsme, Leninisme, Trotskisme, sociale democratie, New Left, anarchisme, gevaertisme... noem maar op. De Moskougetrouwe stromingen waren vooral het Marxisme-Leninisme, maar in ’56 volgt de fameuze Destalinisatie na de dood van Stalin onder Chrusjjev. Daarna ontstaat een veelheid aan stromingen met o.m. het Trotskisme op de voorgrond, gezien diens bestaansreden de kritiek t.a.v. het stalinisme belichaamde. Na de Tweede Wereldoorlog en met de Chinese revolutie van ’49 was ook het maoïsme ontstaan, dat later op ramkoers komt te liggen met Moskou. Vandaag blijft daar zo goed als niets meer van over, volgens Lievens. Wie is nog echt communist? Enkel Cuba en Noord-Korea, maar de laatste stappen af van Marx en hangen eerder nationalistische en mystieke stromingen aan. Wat China betreft is het vooral interessant om het kapitalisme te bestuderen; Mao en zijn leer is alle relevantie verloren.

Voordeel is wel dat er vandaag de dag geen verantwoording meer nodig is om dit vak te geven. Vroeger heerste steeds de desassociatie met Moskou, goelag, Pol Pot... Toch staat het vak nog steeds onder druk en wordt gevraagd naar een legitimering. Zijn er nog plekken in de wereld waar men een socialistische of zelfs communistische maatschappij wil vormgeven? Het is een historisch unieke situatie! Vroeger was er altijd wel een lichtpuntje voor de linkse strijd, maar nu net meer. In de jaren ’90 streden Zapatisten (ofzo) in

Mexico voor het linkse blok. De grote ideologische posities zijn vandaag uit elkaar gevallen: *les mille marxisme*, de 1000 scherven die zijn overgebleven, kunnen we vandaag gaan sprokkelen, zij het op een kritische manier.

Overzicht van de lessenreeks

Het is moeilijk om te selecteren, want er zijn bibliotheken vol geschreven vanuit socialistische hoek. Kiezen is verliezen, maar we doen het toch:

- Marx: enge insteek nl. enkel zijn politieke opvattingen.
- Overgang naar 'marxisme'.
- Tijd & geschiedenis: de obsessie met historiciteit. Cf. kapitalisme: time is money!
- Utopisch & romantisch socialisme.
- Lenin & co: Oosters marxisme.
- Westers marxisme: Gramsci (hegemonie), Sartre vs. Althusser & Poulantzas.
- Thematisch: socialisme & democratie – Europa – ecologie.

Kort ook een woordje over het **anarchisme**: Kropotkin, Proudhon... Dat ligt tegenwoordig ook op zijn langde... Foucault, Deleuze en misschien zelfs Sartre flirtten ook met anarchisme.

De gekozen **insteek** behandelt vooral politieke theorie i.e. strategie, handelen, strijd en dan specifiek de vraag hoe maatschappijverandering plaatsvindt. Vragen die hierbij aansluiten: wat omhelst het begrip 'politiek'? Democratie is daarbij vaak een 'blinde vlek'. Maar ook hoe komt politiek bewustzijn tot stand? Merk ook op dat de meeste op Althusser en Poulantzas na geen academici zijn; de theorieën zijn enkel te begrijpen aan de hand van strijdcontext.

Examentip: teksten gebruiken om een eigen vraag te gaan formuleren.

Kapitalismekritiek

Brainstorm: commodificatie, milieu, uitbuiting, egoïsme... Theoretisch zijn er drie types van kritiek:

Ten eerste: uitbuiting, toe-eigening van onbetaalde arbeid

De kapitalist produceert schematisch drie blokjes nl. constante arbeid – variabele arbeid en meerarbeid. De eerste twee samengeteld zorgen voor een *break-even*, terwijl de meerarbeid wordt toegeëigend door de kapitalist. Wat stellen we vast? Een accumulatie van kapitaal, bijgevolg ontstaat **proletarisering** namelijk een stijging van het variabel kapitaal i.e. mensen die om te overleven hun arbeidskracht moeten verkopen op de arbeidsmarkt. De eerste en voornaamste kritiek die aan de basis ligt van het socialisme, m.a.w. haar bestaansreden is **de sociale kwestie** (arm vs. rijk). Het marxisme kan de grote trends duiden: de economie als een permanente dynamiek. Zo zien we bijvoorbeeld een gestage groei van de ongelijkheid: rond 1950 daalt deze door het ontstaan van de welvaarstaat. Ook de laatste 20 jaar merken we knikjes door de BRICS en de opkomst van nieuwe economieën. Een ander voorbeeld is de daling van het aandeel inkomen in het mondiaal loon nl. de vraag welk deel van alles wat geproduceerd wordt, stroomt werkelijk naar mensen die het geproduceerd hebben? Arbeiders krijgen vanaf de jaren '70 minder door o.m. neoliberalisme (minder

vakbonden), val van de muur en implosie van de Sovjet-Unie. Het aantal arbeiders is dan enorm gegroeid. Dit is een economische weergaven van de verslechterde realiteit. Andersom stijgen de winstvoeten ook.

M. Husson zegt over de crisis van de jaren '70 dat er een loonmatiging plaatsvond om de winsten op te krikken en zo te kunnen investeren. Hierbij geldt de redenering dat de winsten vandaag de investeringen van morgen zijn en de jobs van overmorgen. Echter, die investeringen zijn in der tijd achterwege gebleven! Er was een stijging van de winstmassa, die niet werd geherinvesteerd, maar wél een enorme consumptielevensstijl aanwakkerde. Bijgevolg ging de toplaag er een exuberante levensstijl op nahouden vs. de arbeidersklasse. Twee voorbeelden: de schulden economie wordt gestimuleerd, want ook al dalen de inkomens (relatief gezien), toch moeten producten aan de man gebracht worden. Ander voorbeeld zijn de inkomsten van grote bedrijven: steeds meer uit de financiële sector (beursspeculatie) dan uit werkelijke industrie.

Ten tweede: dominantie

Owen en Proudhon hadden de idee van *arbeidsgeld* i.e. schema's die perfect geven wat geproduceerd is. Marx daarentegen deed dat af als economische nonsense! Moreel gezien is er volgens die auteurs ook geen meerproduct in het socialisme, maar volgens Marx is er ook in de socialistische maatschappij nog steeds een meerproduct, met als functie onderwijs en andere maatschappelijke behoeften te financieren. Een interessante tekst in dit verband is Marx' kritiek op het programma van Gotha (Duitse socialistische partij) uit 1875. Opmerkelijk is dat de bestuurskosten zullen inkrimpen: minder staatsapparaat nodig dan in het onstabiel kapitalisme. Alsook zal de collectieve consumptie aanzienlijk toenemen en worden fondsen geïnstalleerd voor de arbeidsongeschikten. De idee hierachter is niet uitbuiting, maar wel dominantie (wie heeft het zeggenschap?) als probleem. De kapitalist beslist nu over het meerproduct, niet zo in de socialistische maatschappij.

Hoe is het dan ook mogelijk dat de meerderheid van de bevolking afhankelijk is geworden van een kleine groep die het kapitaal in handen heeft? Waarom is de dominantie nog niet doorbroken? Waarom houdt het systeem zichzelf in stand? De **hypothese** luidt als volgt: de economische macht heeft een invloed op de staat, het juridisch apparaat... zij heeft dus geprivilegieerde linken. Mensen zijn zich ook niet bewust van hun situatie: ideologie (onderwijs, media...) en hegemonie. Volgens Lievens wordt de rol van ideologie overschat; het heeft wel iets te maken met vervreemding. Er is een relatie van uitbuiting & vervreemding tussen arbeid enerzijds en kapitaal anderzijds; dit is geen directe relatie tussen mensen, maar een gemedieerd door dingen (vb. geld). Er spelen economische wetmatigheden: maatschappijvormen die een eigen leven zijn gaan leiden. Voor het eerst in de kapitalistische samenleving, waarbij de economie centraal staat. Het is een maatschappijmodel met automatische ontwikkeling die door niemand geleid wordt. De **politiek** is niet langer de vormgever van de maatschappij, want de richting van de ontwikkelingen wordt bepaald door het kapitalisme. De politiek kan trachten bij te sturen of scherpe randjes af te veilen, meer niet. Het kapitalisme heeft ook geen einddoel: we zijn voortdurend onderweg. Vandaag zijn er bijvoorbeeld de fenomenen 'globalisering' en 'kenniseconomie', maar niemand heeft echt beslist dat we automatisering willen. De

kapitalist is een omgekeerde buikspreker. De kapitalist praat, maar is de pop van het ding; hij is de personificatie van economische categorieën.

Massimo De Angelis ziet het kapitaal als *homeostatisch proces*, i.e. de capaciteit om verzet in zich op te nemen en te gaan ondermijnen. Zo had de arbeidersstrijd loonstijgingen tot gevolg, maar ook delokalisering of een daling van investering met als gevolg werkloosheid als mechanisme om tegenmacht te ondermijnen. Andere voorbeelden zijn landen waar een andere politiek werd gevoerd (of toch geprobeerd werd om die te voeren). Vaak had het een kapitaalvlucht tot gevolg, dat zijn correctiemechanismen die eigen zijn aan het kapitalisme. **TINA: There is no Alternative** – een land moet competitief blijven. Of ook de Griekse crisis: liever de financiële markten de economie laten disciplineren, dan die rol toe te kennen aan de Europese commissie. Het is efficiënter en niet vernederend.

22 februari

Recapitulatie

Grosso modo zijn er drie kritieken nl.:

- (1) Uitbuiting = sociaal probleem; meerproduct wordt toegeëigend door het kapitaal.
- (2) Dominantie: gebaseerd op hoe de economie functioneert nl. kapitalisme heeft een veerkracht, kan zichzelf herstellen.
- (3) Vervreemding: iets gecreëerd dat we niet meer controleren en dat ons domineert.

Slotsom: complex proces om een maatschappij te gaan veranderen (!)

Marx: ontwikkeling v/e politiek begrip van maatschappijverandering

Intro

Cruciaal is het verschil te zien met niet-marxistische concepties. Cf. **M. Löwy**: eertijdse gedachte van de ‘externe redder’ (vgl.: Messias); de klassieke burgerlijke filosofie kent zo’n element, te begrijpen op basis van hoe zo’n maatschappij eruit ziet. Het wordt immers bemoeilijkt door het feit dat we allemaal concurrenten zijn voor elkaar: een collectief actieprobleem. Hobbes: ‘oorlog van allen tegen allen’ in de natuurtoestand, bovendien is de mens een product van de omstandigheden. Bevrijding zou dus van buitenaf moeten komen. Twee voorbeelden: (1) *l’incorruptible* bij de Jobijnen: Robbespierre & (2) Cromwell, gestuurd door de voorzienigheid om christelijke Engelsen te redden.

Op zoek naar een alternatief concept van politieke verandering: de jaren 1789 tot 1830 worden gekenmerkt als een *overgangperiode*, i.e. kleine groepen (‘sektes’) die nadachten over maatschappijverandering. Een voorbeeld is **Saint Simon** als ‘nieuwe christus’. Een van de rituelen bij hen was het uitwisselen van kleren om de gelijkheidsgedachte gestalte te geven (arbeiders ⇔ intellectuelen). Ook Fourier met de idee van de phallastère behoort tot deze tijd: een utopisch eilandje binnen de samenleving. Varianten hierop waren geheime genootschappen en samenzweerders.

De jonge Marx

Karl Marx werd in 1818 geboren te Trier, toen een **liberaal deel van Pruisen** met ontluikende industrie en een opkomende burgerij. Deze stand formuleerde zijn eigen eisen t.a.v. de aristocratie, zoals bijvoorbeeld de vrijheid van handel, wat zou leiden tot voorspelbaarheid i.p.v. willekeur qua rechtsstelsels. Verdere redenen waarom het Rijnland zo progressief was, is enerzijds de impact van de Franse revolutie en anderzijds de passage van Napoléon die de code napoléon had ingevoerd. Marx' vader, Heinrich Marx, had een fascinatie voor mensenrechten, terwijl Karl zelf zich eerder interesseerde voor sociale thema's en participatie (gelijkheid).

In 1836 studeert Marx in Berlijn, een bloeiende stad, maar tegelijk ook een verpauperde stad met grote sociale problemen. De filosofie geraakt er gepolitiseerd en grote tegenstellingen komen tot uitdrukking in de nasleep van **Hegel**, die ons een dubbelzinnige erfenis naliet. De links-Hegelianen (o.m. Feuerbach over de religie) zien in de geschiedenis de ontwikkeling van de vrijheid, waarop de rechts-Hegelianen conservatief reageren en beweren dat Hegel louter claimde dat hij enkel de bestaande toestand had willen verdedigen. Dit is gedeeltelijk waar, maar Hegel zei dat waarschijnlijk onder druk van de Pruisische staat, nl. Pruisen als eindpunt van de geschiedenis. In de jaren '30 woelt daarover een open debat, waarin Marx vanaf 1840 de centrale figuur wordt; bijgevolg zal de Pruisische staat ook repressiever gaan optreden.

De sleutelperiode in Marx' leven: 1841 – 1845

De filosofische revolutie

De context van filosofische disputen is in de periode na 1840 enorm interessant. Marx ontdekt in die tijd ook **Feuerbach** en ontwikkelt een volledig nieuw paradigma; een enorm creatieve shift. **Bruno Bauer**, een andere figuur uit die tijd, stelde dat er iets van hetzelfde historisch belang zou gebeuren als de komst van het christendom i.e. conservatief (religie) vs. onze nieuwe beweging. Dit zal uitdraaien op een anti-climax vanaf 1843 volgt een golf van repressie tegen elke vorm van kritiek; een nederlaag voor de jonge generatie. Deze jonge generatie wou via de filosofische strijd een maatschappelijke verandering bewerkstellings; zij geraakten echter niet gepubliceerd (censuur) en verwierven geen academische posities. Een voorbeeld is de zetel die naar Schelling ging, als conservatieve figuur. Bij zijn inauguratie zitten wel veel jong-Hegelianen in de zaal, o.m. Engels en Kierkegaard. Deze ervaring van 'afgeblokt' te worden, zorgt voor een enorme drijfveer bij Marx.

Een tweede mogelijk pad om te bewandelen is dat van de **journalistiek** cf. *Rheinische Zeitung*. Pruisen liet de krant toe, want in het Reinland bestond ook een christelijke krant, uit hoop om het protestantisme aan te wakkeren.¹ Marx wordt hoofdredacteur van de krant en heeft in die hoedanigheid de cruciale taak om met de censor te overleggen. Daarvoor ontwikkelt hij specifieke tactieken en zodoende komt hij in contact met belangrijke actuele debatten, o.m. perscensuur & houtdiefstal (commons!). Zijn idee is de realiteit van de Pruisische staat te confronteren met het concept 'Staat', maar al snel valt het doek over de krant... Het is resultaat is een **impasse**, want er lijkt geen ruimte meer voor oppositie.

¹ Op het Reinland na, was Pruisen protestants.

Het keerpunt: 1843

De impasse kan samengevat worden in volgende vraagstelling: **wie kan Duitsland emanciperen?** In de zomer van '43 trouwt Marx en maakt hij een huwelijksreis naar Kreuznach, waar hij een kritiek schrijft op Hegels rechtsfilosofie. Hegel ziet de civiele samenleving als een spel van particuliere belangen, waarbij de staat een synthese van die belangen synthetiseert. Marx zal dit op de kop zetten: de staat is een particulier belang verdedigen, meer bepaald een illusoire gemeenschap. Daarna trekt hij naar Parijs.

In 1844 verschijnt dan ***bijdrage tot de kritiek van Hegels rechtsfilosofie: inleiding***. Ondertussen zijn de meeste jong-Hegelianen gevlucht naar Parijs, waarop een synthese plaatsvindt tussen Duitsland en Frankrijk. Feuerbach formuleerde het twee jaar eerder als het Franse hart (vrouwelijk) en het Duitse hoofd (mannelijk). Marx komt in een nieuw journalistiek project nl. het *Deutsch-Französischer Jahrbücher*, waar ook voor het eerst de term 'proletariaat' valt. Men moet dubbel van mikpunt veranderen: (1) kritiek van de religie moet kritiek van de staat worden, later specifiek politieke economie als grondslag van de staat. (2) Aan filosofie doen is niet genoeg; het moet ook draagvlak krijgen in de maatschappij (materiële kracht). De **burgerij** tracht de aristocratie omver te werpen: een radicaliseringsproces in de revolutie waar initiatief overgenomen wordt. Merk op dat Frankrijk hier eigenlijk de uitzondering vormt, in alle andere landen zal het op een andere manier gaan verlopen. Het probleem hierbij is dat het kapitalisme in sommige landen laat komt en de burgerij tegen die tijd al haar lesje had geleerd uit de Franse revolutie. Ze moet de volkse lagen mee mobiliseren, maar dreigt al doende de controle te verliezen. Ze zit met andere woorden tussen twee vuren: aan de ene kant de aristocratie, aan de andere kant de nieuwe opkomende kracht van het proletariaat. Marx pleit dan ook voor een **radicale revolutie** (heel abstract en algemeen, 'iets anders') i.p.v. een louter politieke revolutie. De situatie in Duitsland is op dat moment heel negatief: veel breuklijnen komen er samen. Het *proletariaat* is tot dan toe een zeer abstract begrip; het hoofd van de emancipatie is de filosofie, het hart is het proletariaat. De volk voor de revolutie in Duitsland zal komen uit Parijs (cf. Gallische haan). In 1848 slaat de situatie in Parijs ook effectief over naar een poging tot revolutie in Duitsland.

Socialisme & communisme in Parijs

De situatie in Parijs is een waar lappendeken: Parijse arbeidersbeweging en socialistische sektes. In een marxistisch kader beschrijven we volgende fases van maatschappijverandering: als eerste het *socialisme* i.e. het maatschappijtype dat tot stand komt na de revolutie, maar nog kapitalistische kenmerken bevat. Ten tweede het *communisme*, de werkelijke eindfase na de revolutie. In het Parijs van die tijd hadden de termen echter een **andere betekenis**: het *socialisme* was iets utopisch, een nieuwe vorm van religie. Het *communisme* werd aanzien als veel radicaler, strijdbaar en theoretisch minder gesofisticeerd. De kern van het probleem is hoe men verandering kan realiseren met het feitelijk bestaande proletariaat? Mensen veranderen via propaganda óf de omstandigheden veranderen door middel van geweld?

Op zoek naar een concept van verandering: enkele strijders/theorieën.

- (a) **Etienne Cabet:** geloof in ideeën, daaruit propaganda & educatie.

- (b) **Babeuf, Buonarotti...** [samenzwering van gelijken]: een kleine groep verlichte mensen gaat met geweld een 'staatsgreep' plegen om de omstandigheden te veranderen. Een democratisch veranderingsproces is volgens hen onmogelijk, want mensen zijn het product van de samenleving.
- (c) **Théodore Dézamy**: organisatie van etentjes als een politiek event (1200 deelnemers). Verschil met Cabet is het belang toegekend aan autonome proletarische actie, want Dézamy is tegen een externe redder en jacobijnse dictatuur.

Ondertussen in Duitsland...

In juni 1844 vindt in Duitsland een revolutie van de wevers in Silesië plaats: totaal onverwacht! De wevers stelen niets, maar proberen wel eigendomsdocumenten e.d. te vernietigen i.e. **publieke strijd**. Het waren thuiswerkers, maar volgens Marx wel een beginnend proletariaat, dat in staat was tot autonome actie. In september 1843 schreef Marx een brief aan Ruge over de idee van revolutie als vervulling van de natuurlijke tendens van de geschiedenis. In de maatschappij broeit activiteit met impliciet bewustzijn; Marx stelt dat deze moet worden geëxpliciteerd.

In 1845 schrijft Marx *stellingen over Feuerbach: filosofie van de praxis*. Dat werk is nooit gepubliceerd, maar later wel uitgegeven door Engels. De bekende stelling *filosoof heeft de wereld slechts verschillend geïnterpreteerd; het komt erop aan haar te veranderen* komt hieruit. Het citaat sluit aan bij de leer van Lenin nl. theorie is nodig. Marx ziet theorie niet als iets onschuldig, want het is altijd een stellingname in een bepaalde positie. Vandaar ook het concept **praxis** i.e. het samengaan van theorie & praktijk. Wie deelneemt aan de strijd, ondergaat zelf een verandering (bewustwording, zelfopvoeding...). De mensen veranderen hun bewustzijn doorheen hun activiteit. Revolutie is bijgevolg zelfverandering én verandering van de omstandigheden.

Tussentijdse Résumé

De kerngedachte was aanvankelijk de filosoof als actief vs. het passieve proletariaat, maar nu blijkt dat er altijd al activiteit is in de samenleving; het proletariaat is niet passief! We moeten de klassenstrijd aangaan; de maatschappij is niet zonder slag of stoot te veranderen. Marx verandert de leuze van de socialistische beweging nl. *Alle mensen worden broeders* wegens te naïef naar **Proletariërs aller landen verenigt u!** Hij pleit voor een massabeweging i.p.v. kleine verlichte groepen en dat moet voor hem openlijk gebeuren, niet ondergronds. De praxis is meer dan louter propaganda of boeken schrijven. Mensen zijn het product van de omstandigheden, maar de omstandigheden zijn dan weer het product van de mens. Deze circulariteit is enkel te doorbreken doorheen de **praxis**. Zo vindt een evolutie plaats richting zelfemancipatie, wat breekt met de idee van een externe redding.

1 maart

Een revolutie doorheen de praxis

De opvoeder moet opgevoed worden i.e. de omstandigheden moeten gemaakt worden door de mens. De theoretische circulariteit is op te lossen in de praktijk. Vandaar **praxis**: geest en materie vervlochten (vgl. ook probleem van de fetisj). Het is een oplossing voor een fundamenteel filosofisch probleem in Duitsland nl. *Ding an sich*, een probleem omdat Kant passief/contemplatief in de werkelijkheid staat. Het probleem

lost zichzelf op volgens Luckacs, als we snappen dat we actief in de wereld staan. Immers: wat je zelf hebt gemaakt, kan je kennen. Een hogere vorm van filosofie is te bereiken door ingebed te zijn in collectieve praktijken. Bewustwording gebeurt doorheen de praxis! Praktische strijd boven propaganda.

Een **politieke revolutie met sociale ziel** tegenover de jong-Hegelianen die enkel voor een politieke revolutie stonden, want de geest manifesteert zich daar in hoogste zin. Marx' begrip van politieke strijd is complex en gevarieerd: het manifesteert zich op alle niveaus/lagen/plekken in de samenleving. De '**partij**' is geen externe redder, maar geworteld in reële ervaring. Het **communisme** is niet de samenleving waarnaar we streven, wel de werkelijke (reëel bestaande) beweging die de huidige toestand opheft. Later volgt de dictatuur van het proletariaat, niet 'over' het proletariaat! Volgens Marx is die fase nodig, want de samenleving veranderen zorgt voor weerstand. Men moet proberen de fundamentele spanning tussen intellectuelen en arbeiders te boven komen. Het nieuw probleem dat zich stelt is dat Marx de nadruk legt op de activiteit van de arbeiders (zelfemancipatie) tegenover het feit dat de spontane strijd van de arbeiders niet voldoende is en er dus nood is aan o.m. leiderschap enz. (organisaties).

De sociale band als behoefte

De strijd is meer dan een 'middel'; ze heeft veel potentieel nl. de behoefte aan gemeenschap, samenleven vs. de relatie tussen dingen (bakker – brood/geld). Het is een herstellen van oprecht menselijke relaties, die kapitalistische vervreemding overstijgt. Dit is iets specifiek aan de positie van het proletariaat en is structureel verschillend van de bourgeoisie, die vastzitten in de verdinglijking nl. alle relaties van de bourgeois zijn verdinglijkt, zelfs trouwen. Dat gebeurt immers omwille van het geld (huwelijksarrangementen) en niet omwille van een persoon; het proletariaat kent wel nog echte liefdesrelaties. De context in de fabriek maakt ook heel andere relaties mogelijk (solidariteit), dan op andere plekken in de samenleving (fundamenteel één concurrentiestrijd).

1846 – de communistenbond

Marx vertoefde ondertussen in Brussel van 1845 tot 1848 na zijn uitwijzing uit Parijs. Het doel van de bond was het oprichten van een internationale organisatie; Marx had scherpe discussies met zijn tegenstanders (soms onbeschofte polemieken). Een voorbeeld is de kritiek op **Proudhon** en de poging om hem als bekende figuur te rekruteren; Marx was in zijn tijd immers een relatief onbekend persoon.

Over **Proudhon**: in 1840 schrijft hij *Qu'est-ce que la propriété?* O.m. over diefstal. Hij wordt aanzien als de grondlegger van het anarchisme en zijn karakter botst met dat van Marx omwille van zijn rurale afkomst en autodidactische leer (niet geschoold). Hij beticht Marx dan ook van een autoritair kantje. Het ideaal van Proudhon is een maatschappij van kleine eigenaars, daartussen ontstaat gelijke ruil. Bijgevolg is de enige bron van inkomen arbeid, cf. *mutualisme*. De praktijk van de commons lijkt op Proudhonisme! Het is een poging om de economie van binnenuit te veranderen met eigen initiatieven.

Marx' begrip van revolutie botst met dat van Proudhon. Laatstgenoemde ziet het als een sociale verandering van binnenuit, terwijl Marx stelt dat dergelijk mechanisme plaatsvond na het feodalisme. Het kapitalisme

ontstaat in de 'poriën' van de oude samenleving. De socialistische revolutie kan enkel plaatsvinden wanneer je de instrumenten bezit om concurrentie lam te leggen, dan kunnen sociale eigendomsrelaties ontstaan. Je moet de politieke macht veroveren om de economie te veranderen.

Communistisch manifest

Het communistisch manifest vormt een synthesesetekst van eerdere werken en is in die zin geen origineel werk! Het doel is de vorming van het proletariaat als klasse en de omverwerping van de bourgeoisie. De idee is dat de voorhoede de strijd vooruit moet helpen: (1) zoeken naar een gemeenschappelijke kern & (2) het belang van de gehele beweging voor ogen houden. Het is een **manifest**, geen wetenschappelijke verhandeling; we moeten het dus lezen als een oproep en niet als een feitelijke beschrijving van wetmatigheden. Van het programma zijn volgende punten belangrijk: (3) is essentieel! (4) Moeten we begrijpen in het licht van de Franse revolutie nl. de aristocraten trachtten om een contra-revolutie voor te bereiden. (8) is vreemd geformuleerd, maar de idee erachter is geen renteniers. (9) tot slot voorziet in een synthese voor het onderscheid tussen stad en platteland.

In 1848 vindt ook de **eerste opstand** plaats waarvan de arbeiders de protagonisten zijn (vgl. Tocqueville). Het is een breed fenomeen: van Parijs, over Duitsland naar overal in Europese steden. Het karakter van de opstanden verschilt wel: soms gaat het om arbeiders, soms over nationale minderheden (bv. Zwitserland). De revolutie in Duitsland is de enige waar Marx & Engels een actieve rol in spelen. Opmerkelijk is dat Marx op twee benen hinkt: enerzijds het breed democratisch front tegenover het Pruisisch regime (betekent samenwerking met o.a. de middenklasse). Anderzijds de zuiver proletarische revolutie (socialistische revolutie: arbeidersbeweging). Zijn krant leunde aan bij het eerste; zijn conclusie formuleert hij in 1850 nl. de **permanente revolutie**.

Uiteindelijk draaien de opstanden uit op een mislukking: de kritische intellectuelen moeten vluchten en Londen wordt het 'getto' van de bannelingen. Engels offert zich op voor Marx en gaat (tegen zijn zin) als bourgeois aan de slag. Hij wordt een fabrieksindustriële om zichzelf en de familie Marx te onderhouden, op voorwaarde dat Marx een kritiek op de politieke economie gaat schrijven. Engels trouwt ook met een Ierse arbeidersvrouw (militante) en leidt zo een dubbelleven enerzijds als bourgeois en anderzijds een bescheiden leventje met zijn vrouw. Grappig feitje is dat Marx niet met geld kon omgaan en alles verkwistte omwille van zijn status die hij belangrijk achtte. Hij ontbindt de communistenbond en later de eerste nationale. Er is evenwel een onderscheid tussen deze concrete organisatie(s) en de historische partij van het socialisme, zonder dat het georganiseerd wordt. Marx werkt enkel het deeltje *het kapitaal* af van zijn kritiek van de politieke economie; nl. de analyse van bewegingswetten van het kapitaal.

De eerste internationale

Vanaf de jaren 1860 komt er opnieuw beweging in de maatschappij: **de eerste internationale** wordt opgericht binnen een context van democratische vooruitgang. Er heerste een sfeer van republikeins transnationalisme met veel aandacht voor Amerika (abolitionisme + burgeroorlog). In 1867 wordt een *Lock-*

Out van Parijse arbeiders afgeslagen.² Marx zetelt als vertegenwoordiger van Duitsland in de organisatie te Londen. Ierland als sleutelrol voor revolutie in Engeland; het is een land dat gekoloniseerd wordt door Engelsen. Een fundamenteel probleem was wel deze verdeeldheid tussen Ieren en Engelsen.

8 maart

Actua – vandaag vindt een staking plaats door vrouwen, daarom **excursus marxisme** ⇔ **feminisme**. Marxisten/socialisten zijn vaak blanke mannen cf. Proudhon *vrouwen moeten thuisblijven!* Dit vanwege de **arbeidsdeling**: technisch (onvermijdelijk – afspraken maken) & maatschappelijk (moet afgeschat worden!) Voorbeelden van maatschappelijke arbeidsdeling: proletariaat/bourgeoisie, stad/platteland, Noord/Zuid. De eerste arbeidsdeling is die tussen man (productie) en vrouw (reproductie). Quid reproductie? Brede term: processen/praktijken waardoor productie kan worden verdergezet. Zo heeft de man bv. kleding, rust, ontspanning etc. nodig om de volgende dag er opnieuw te staan, daarnaast moet ook het proletariaat zich reproduceren. Van oudsher geldt de seksuele arbeidsdeling! In het gezin oefent de vrouw goedkope (gratis) arbeid uit, anders zou de man al haar taken moeten kopen op de arbeidsmarkt en zou het loon veel hoger moeten zijn! Dit is de **historische functionaliteit** van het **gezin**. Het is ironisch genoeg een man die feminisme op de kaart zet en stelt dat emancipatie nodig is. Vandaag zien we een toenemende onafhankelijkheid, gelijke lonen... Dit heeft in het kapitalisme geleid tot de *dubbele dagtaak* nl. reële vooruitgang, maar schaduwzijde dat de vrouwen huishouden (reproductietaken) blijven opnemen. Het hoogtepunt van de discussie is de eerste jaren na de Russische revolutie met o.a. Alexandra Komptei. Er komen nieuwe topics en vrouwen krijgen een kernrol in revolutionaire praktijken. De komst van Stalin betekende dan weer een terugval omwille van de industrialisering en de idee van ‘moeder Sovjet’. Het tweede hoogtepunt is het **radicale feminisme** in de jaren '70; het gaat om seksuele kwesties zoals prostitutie, pornografie... minder om socio-economische thema's. De vrouwen moeten zich afscheiden: **autonomie**, soms zelfs separatistische neigingen. Penetratie zou bv. verbonden zijn met verkrachting, enkel lesbische seks is ware bevrijding. Vandaag horen we vaak kruispuntsdenken of issues rond interseksualiteit; dit zijn verschillende types van tegenstellingen die elkaar doorsnijden. Bijvoorbeeld een zwarte lesbische proletarische vrouw, wordt vierdubbel onderdrukt. Het wordt vaak ook verbonden met een theorie van privilege, maar zwaar bekritiseerd door andere marxisten, want het is een concept uit het ancien régime.

De Parijse Commune (maart – mei 1871)

De Parijse commune ontstaat in de nasleep van de oorlog tussen Frankrijk en Duitsland. Marx werpt zich op als een consequente verdediger van dit project. Voorts wil hij een beweging ontwikkelen, niet als theoreticus achter zijn bureautje, wel door een experiment van strijd en beweging. De betekenis van dit

² Lock-Out = arbeiders even niet toelaten om te werken opdat de discipline hersteld kan worden.

korte bestaan van de commune is het precedent van de eerste keer dat de **arbeidersklasse** rechtstreeks **zelf** de macht grijpen en proberen zelf een politiek systeem op te zetten. Er is een oproep tot *universele republiek* als netwerk van communes (zoals de Parijse Commune). Enkele maatregelen die werden genomen zijn de secularisering van het onderwijs, vrouwelijke emancipatie, verbod op uithuiszettingen... Tijdens de Franse revolutie sprak men elkaar aan als *citoyen*, dat werd hier doorgetrokken naar vrouwen nl. *citoyenne* i.p.v. madame (socialistische traditie: kameraad – i.e. politieke vriendschap). Bemerkt de enorme rol van de eerste internationale: > 50% van de bestuurders van de Parijse Commune was lid. Marx trok enkele lessen uit deze ervaring, namelijk:

- (1) Arbeiders hebben geprobeerd nieuwe staatsapparaten te creëren; het bestaande is te doordringen van het kapitalisme om te gebruiken. Bijgevolg: afschaffen & vervangen!
- (2) Nieuwe staat als *regering van de producenten*. Er is een beperking van het representatief karakter door o.m. universeel stemrecht, imperatief mandaat³ (verkozenen verbindt zich ertoe belangen van zijn kiezers te vertegenwoordigen), permanente afzetbaarheid, verkozenen werken aan arbeidsloon...
- (3) Blijvend belang van de *repressieve functies*: politie en leger verdedigen tegen contrarevolutie. Volgens Marx was de Parijse Commune ook 'te vriendelijk', want 1500 tot 4000 communards werden geëxecuteerd en nog eens 40.000 werden verbannen naar Frans Nieuw-Caledonië.

De gebeurtenissen van de Commune maken niet enkel op Marx een diepe indruk; er gaat ook een schokgolf door het socialisme. Zo stelt **Lenin** bijvoorbeeld dat dit laat zien hoe ver men bereid is om de revolutionaire experimenten tegen te gaan. De enige oplossing voor hem bestaat eruit zelf even roekeloos te handelen.

Marx schrijft *The Civil War in France* over de Parijse Commune. Het betekent zijn 'doorbraak' in Engeland, hij wordt er bekend en berucht. Het is een soort cultboekje geworden, want de Engelse publieke opinie was tegen de Parijse Commune. In de nasleep van dit werk vindt een egoclash plaats tussen Marx en Bakunin in de eerste internationale. Volgens Bakunin was Marx te autoritair, terwijl Marx de andere uitmaakte voor voluntarist.

Marx heeft over **communisme** weinig geschreven, want maatschappijverandering gebeurde volgens hem in praktijk en niet in theorie. Hij was kritisch voor de gangbare opvattingen, zo was hij tegen het 'vulgaire' kazernecommunisme (Babeuf, Blanqui), want dat is een spiegel van het kapitalisme (veralgemening en nivellering). Ook was hij kritisch te aanzien van een 'filosofisch' communisme, maar evenzeer ten opzichte van een utopisch communisme. Wel stelde hij in het communistisch manifest dat niemand vrij is, als niet iedereen vrij is. De bourgeois denkt immers dat hij vrij is, maar eigenlijk is hij zelf de speelbal van economische wetmatigheden. Het is een collectieve, maatschappelijke voorwaarde waaraan moet worden voldaan, wil ik zelf vrij kunnen zijn. Marx legt de nadruk op het feit dat het individu sociaal is ingebed. Het individu moet begrip hebben voor dit feit! Daartegenover, in het kapitalisme, zijn we allemaal atomen en verlopen onze relaties enkel via 'dingen'. In het communisme is men zich bewust van het sociale karakter.

³ Het imperatief mandaat is problematisch, want wat met het algemeen belang? Er is geen discussie meer mogelijk, vandaar dat we heden ten dage een ongebonden mandaat zien in de praktijk.

Naar 'marxisme'?

Marxisme bestond niet tijdens Marx' leven; hij laat zich wel kritisch uit voor zijn volgelingen in Frankrijk en Duitsland. Hij neemt afstand van zij die zijn naam gebruiken om theorie te ontwikkelen. **Engels** vervult een sleutelrol, gezien hij boeken publiceert die Marx' theorie rigide codificeren. Het probleem daarbij is het mechanisch, deterministisch marxisme door simplificering en veralgemening, wat schade doet aan Marx' bredere opvattingen. De boeken van Engels zijn ook weider verspreid en beter gelezen.

In **Marx' voorwoord tot de Bijdrage tot de kritiek op de publieke economie** uit 1859 vinden we de splitsing tussen onderbouw (te onderscheiden met exacte wetenschap; 'natuur'wetenschappelijk) en bovenbouw (politiek en ideologie). Het zijn twee instanties, sferen in de samenleving die complex samenhangen. Het is niet als zijn en bewustzijn, dat is eerder een interne relatie. Toch zit hierin een tegenspraak: productie is collectief, toe-eigening is individueel... Opgepast, contingentie speelt hierbij geen rol (of toch te weinig). Het kapitalisme is een noodzakelijke fase die voorwaarden schept om een klassenstrijd te voeren. Dit kan leiden tot een te deterministische geschiedenis.

Het **marxisme van de tweede internationale** met **Kautsky** als 'paus van het marxisme'. Marx had de wetten van het kapitaal beschreven, die moeten we hun werk laten doen i.e. een proces van proletarisering. Na verloop van tijd maakt het proletariaat de meerderheid uit, bijgevolg zullen de arbeiderspartijen ook de meerderheid krijgen door de electorale steun. Het is een *these van het wachten*. Dit is problematisch, want de conceptie van de tweede internationale staat dwars op wat politiek handelen zou moeten zijn. Bovendien staat ook de Russische revolutie haaks op dit mechanisch beeld; het kapitalisme was ginder nog niet doorgedrongen.

Bij **Stalin** speelt de idee van stadia in de geschiedenis waarbij de ene beter is dan de andere. Hij gebruikt dit ook als rechtvaardiging voor zijn regime en dat is heel systematisch doorgedacht! Een voorbeeld is de Russische revolutie die uiteen valt in februari (bourgeois of kapitalisme) en oktober (socialistische revolutie). Gezien de eis tot noodzakelijkheid is dit mogelijks wel een problematisch wereldbeeld.

Marx zelf breekt hier mee in zijn **brieven aan Vera Zasulick**; een vrouw die dweept met het anarchisme en populisme en die zich later aansloot bij Lenin als banneling in het buitenland (mensjewiek). Hij schrijft over de rol van de *mir* – i.e. een Russische dorpsgemeenschap met veel gemeenschappelijke goederen – en de vraag in hoeverre dat een steunpunt kan zijn voor het communisme. Kautsky en co. stellen dat het de fase van het kapitalisme niet zal overleven. Marx kijkt echter vanuit antropologie en prehistorie (jagers – plukkers) en ziet de mir inderdaad als basis en acht het niet noodzakelijk om door de fase van het kapitalisme te gaan. Hij houdt er dus een andere geschiedenisopvatting op na!

Tijd en geschiedenis in het marxisme

Intro

Een rode draad in veel werken is dat ze fundamenteel te maken hebben met grote veranderingen van de notie onder impuls van het kapitalisme. Er is een overgang van kwalitatieve, cyclische tijd naar **abstracte**

tijd van de klok (tijd wordt ruimte, cf. Lukacs: de klok als disciplineringsindustrie). Elke minuut is daarbij gelijk nl. even volgepropt met productie. Er heerst een obsessie met de arbeidstijd, vb.: de arbeidsdag. De transformatie van de historiciteit is essentieel voor het kapitalisme! In economische theorie daarentegen wordt steeds abstractie van de tijd gemaakt: harmonie, evenwicht, V & A... Marx stelt dat het kapitalisme voortdurend aan het veranderen is; de gangbare economische theorie gaat aan dat feit voorbij. We kunnen hier enkele filosofen tegen afzetten: Nietzsche beschrijft een ravage cf. 'eeuwige wederkeer van hetzelfde'. Ook Foucault over macht & verzet en Deleuze over deterritorialisering en herterritorialisering staan tegeneover Marx. De postmoderne filosofie spreekt over het eeuwige 'nu' (Lyotard); er is geen besef meer van een inbedding in de geschiedenis.

Het marxisme staat achter een uniek historisch proces van historische verandering en dat proces is ergens naar op weg (hedendaags: *socialisme of barbarij*). Strikt genomen kan er dus geen terugkeer zijn van hetzelfde! Deze historische betekenis wordt heel belangrijk; de tijdservaring is geworteld in de moderne maatschappij (met name het kapitalisme).

Tijd in het kapitalisme

Er zijn verschillende cycli in het kapitalisme: de zgn. **business cycle** (piek – recessie – dieptepunt – herstel) is inherent aan het kapitalisme en niet te wijten aan het toeval, noch aan externe factoren. Bovendien versnellen deze cycli volgens Mandel (belangrijkste marxist in België). Ook bestaan er lange golven (Kondratieff) op macro-economisch niveau die essentieel zijn voor de politiek. Daarin spelen twee centrale mechanismen nl.:

- (1) Wet van de dalende winstvoet (= winst t.o.v. voorgesloten kapitaal). Door concurrentie gaat men steeds complexere machines inzetten om de ander de loef af te steken (investeringen nemen toe), bijgevolg daalt de meerwaarde. ⁴ Dit is inherent aan het kapitalisme omwille van de concurrentiestrijd.
- (2) Externe factor zorgt voor herstel; een klim uit het dal of de omkering. Aan het eind van de 19e eeuw was kolonisatie bijvoorbeeld dé oplossing. In 1940 zorgt het fascisme voor een radicale uitbreiding van de uitbuiting d.m.v. de oorlogsindustrie en het breken van alle weerbaarheid van de arbeiders. De arbeidersorganisaties werden immers verboden en knokploegen werden ingezet.

15 maart

We vertrekken dus vanuit de insteek om kritisch iets te zeggen over het marxisme, bovendien is dit een introductie in een belangrijke debat. Het dogmatisch / wetmatig marxisme spreekt over verschillende fases die elkaar opvolgen doorheen de geschiedenis. Maatschappijen zouden zich op een bijna natuurwetenschappelijke manier ontwikkelen. Marxisten willen breken met de visie die vanuit Moskou beleden wordt.

Mandels theorie van de **Kondratieff-golven**: het probleem hiermee is dat de periode na de jaren '70 (neoliberalisme) niet in het plaatje past en bovendien maar blijft duren. Het lijkt alsof we nu in een lang

⁴ In feite is het verhaal complexer dan dat, maar het is geen vak in de economische theorievorming.

uitgerekte golf leven. Dit is expliciet geen eeuwige terugkeer van hetzelfde! Mandel beschrijft een cyclus waardoor het kapitalisme zichzelf ontwikkelt én verandert met unieke kenmerken, dus geen automatisme. Het hangt steeds af van het historisch kader. De volgende vraag is wat dan de externe schok was die de winstvoeten herstelde in de neoliberale periode. Een hypothese is dat de economie nog steeds aan het slabakken is en er bijgevolg geen herstel heeft plaatsgevonden. Anderen beweren dat er wel herstel was door externe factoren, echter niet van een wereldomvang zoals het kolonialisme of fascisme. Het is eerdere een opengooien van alle landen voor kapitaal (Azië...) en repressie tegen de vakbonden (Reagan, Thatcher cf. mijnbouwstaking).

De marxistische **periodisering** verloopt als volgt:

- (1) Laissez-faire kapitalisme.
- (2) Monopoliekapitalisme (eind 19e eeuw) + imperialisme (overschot naar het buitenland); in België de *société générale* i.e. privékapitaal (banken) klitten samen met de overheid.
- (3) Laatkapitalisme (Mandel) of staatsmonopoliekapitalisme (midden 20ste eeuw).

De regulatieschool kijkt naar de instituties in de economie alsook naar hun regels/normen; ze voerden een lange discussie over het fordisme.

Moiske Postone (°1942)

De stroming **Neue Marxlektüre** hangt een gesofisticeerde marx-interpretatie aan; het zijn leerlingen van Adorno, die radicaal breken met alle vormen van marxisme. De stroming is heel Duits en heel technisch en was lange tijd onbekend. Een figuur daaruit is Postone, die zich verzet tegen de traditionele vormen van marxisme die vanuit het standpunt van de arbeid een kritiek formuleren op het kapitaal. Vanuit de gedachte dat in het kapitalisme de dynamiek aanwezig is voor de ontwikkeling van het socialisme. Postone zegt in lijn van Adorno dat de arbeidersklasse volledig geïntegreerd is in het systeem, haar emancipatorische karakter is met andere woorden **nihil**. Daarom stelt hij een ander fundamenteel probleem aan het kapitalisme, met name dat wij gedomineerd worden door **de tijd**. Er is een verschil tussen de abstracte tijd i.e. de klok die in het productieregime wordt gebruikt (machines, lopende band, quota...) en van binnenuit impact heeft op de vorm van de arbeid. Bijgevolg is het moeilijker om socialisme te bewerkstelligen, want als de fabriek (productiemiddelen) in handen van de arbeiders komt, verandert fundamenteel het karakter van de arbeid niet. Anderzijds is er historische tijd: de 'richting' van de geschiedenis. Het kapitalisme is permanent onderweg, ergens naar toe. Problematisch is het feit dat die gedomineerd wordt door een ontwikkelingsrichting die het kapitalisme oplegt. Bijvoorbeeld van industriële economie naar kenniseconomie; landeneconomie naar globalisering... Dit wordt bepaald door een inherente dynamiek van het kapitalisme. **Politiek** gaat dan over hoe we ons moeten aanpassen aan dat wat ons overkomt. Democratie is een lege doos; het gaat om verschillende mogelijkheden om ons aan te passen aan een niet-gekozen dynamiek.

Postone's belangrijkste kritiek op Marx is dat hij uitgaat van 'wetmatigheden' in de geschiedenis. Die bestaan immers niet, er is wel een uniciteit in de kapitalistische maatschappij, omdat ze ons een bepaalde richting

van verandering en bijhorend ritme oplegt. Vergelijk: *de malle molen van productie* (Marx). Het **socialisme** volgens Postone is een politiek project dat de link tussen beide tijden kan doorbreken; op dat moment overkomt het ons niet langer, maar kunnen we zelf beslissen. Het doel is de **arbeid** fundamenteel te veranderen, zelfs om die af te schaffen in de vorm die we tot nog toe kennen. Zo moet men niet streven naar gelijke lonen, wel naar de afschaffing daarvan! Idem voor het afleggen van arbeidersidentiteit. De actor van de strijd is bijgevolg niet enkel de arbeiders zelf.

Belang van Tijd & Historiciteit

Er is een link met de politieke oriëntatie, maar op abstract niveau ook met **zingeving & legitimatie**. Generaties komen op voor een zaak of maatschappijmodel dat ze zelf nooit gaan meemaken. De komst van het socialisme is immers een kwestie van eeuwen, te vergelijken met de overgang van feodalisme naar kapitalisme. Het kan wel als je door een bepaald verhaal betekenis geeft aan je engagement, nl. wat is jouw plaats in het groter geheel van de geschiedenis? Je moet jezelf gaan zien als deel van een historisch proces, dat is een enorm krachtige motivatie! De destalinisatie in '56 zal dan wel heel hard aankomen bij Moskougetrouwe communisten: een koude douche.

De link met het begrip **politiek** is heel krachtig bij *Lenin*: hij heeft een volledig ander begrip van de tijd dan het Duits marxisme, het zgn. **Kairos** (= het juiste moment om te handelen) tegenover de abstracte, lege en homogene tijd (Benjamin). In de tijd van de politiek bevatten sommige momenten mogelijkheden die andere niet hebben; het zelfde geldt bijvoorbeeld bij de liefde. De tijd is vol, niet leeg.

Sartre beweert dat als je echt van tel bent in een onderneming (fundamenteel engagement) dat jou troost zal bieden bij existentiële levensvragen. Vandaar ook een uitdrukking als *de tijd staat aan onze kant*. Vanaf de jaren '90 wakkert het debat hieromtrent op.

Walter Benjamin: "De geschiedfilosofische stellingen" (1940)

Dit werk, met cryptische korte passages tekst die radicaal ingaan tegen het gangbaar marxisme van die tijd, is bewaard gebleven dankzij Hannah Arendt. Het historisch materialisme moet volgens Benjamin verrijkt worden door de **theologie**, want dat laat toe om een ander beeld van de tijd en geschiedenis te ontwikkelen. Vergelijk het met *de schaakautomaat*: een machine (historisch materialisme, automatisch proces) met binnenin een dwerg (theologie); enkel naar de machine kijken is onvoldoende om te kunnen winnen van het fascisme. Vooruitgang is volgens Benjamin één grote catastrofe, cf. een achteruitgangsgeschiedenis. Dit breekt radicaal met alle gangbare visies. Hij spreekt over de *Juggernaut* i.e. mystiek nl. mensen en kinderen offeren onder de wielen van een groot gevaarte. Bij Marx komt dit voor als een metafoor om het kapitaal te beschrijven, gevoed door mensenlichamen die zich 'dood werken'. Benjamin ziet het als een document van de cultuur én dus als een document van barbaarsheid. Ook in Brussel is dit bijvoorbeeld het geval: overal een teken van kolonialisme (Congo).

De theologie moet bij Benjamin begrepen worden als wachten op de Messias: een emancipatorisch, verlossend karakter. Marxisten keken te veel naar rigide structuren en zijn niet in staat om barbaarsheid in de cultuur te herkennen. Verlossing als *Erlösung* (messiaanse verlossing) en *Eingedenken* (herinnering).

Benjamins kritiek op het vooruitgangdenken kunnen we duiden aan de hand van het werk *Angelus Novus*, een engel die weggeblazen wordt en verschrikt kijkt naar de catastrofe. De geschiedenis is een opeenvolging van overwinningen van de machtigen. De strijd van de onderdrukten stelt niet enkel de huidige dominantie in vraag, maar ook het verleden, m.a.w. ook het verleden wil men verlossen!

Wat dan m.b.t. **historisch bewustzijn**? ‘Wij’ zijn de Messias; wij worden verwacht door verleden generaties om hun strijd op te nemen (de fakkel overnemen). We moeten fundamenteel hier en nu de verlossingstrijd voeren om retrospectief zin te geven aan de strijd in het verleden. Bij elke strijd ontstaan bijvoorbeeld herinneringen. In feite is dit een vreemd geschiedenisbeeld, omdat we vandaag nog in connectie staan met het verleden. Benjamin is contra het positivisme nl. ‘gedane zaken nemen geen keer’, ook contra Horkheimer die het verleden als definitief afgesloten zag. Hij is een aanhanger van het **politiek messianisme**: niet langer wachten, want we zijn zelf (collectief) de Messias! Benjamin keert dus de geschiedenis om, want veel socialisten waren op de toekomst gericht. Hij daarentegen zegt dat je vooral zin haalt uit het verleden en niet uit een ‘utopie’.

De **uitzonderingstoestand** is volgens Benjamin de regel voor de onderdrukten. Dit is de toestand waarin de willekeur van de macht heerst en het recht wordt opgegeven (cf. Schmitt). De sociaaldemocraten en de communisten begrijpen het fascisme niet, want ze hangen een verkeerd beeld van de geschiedenis aan. De idee speelt dat het fascisme slechts een korte onderbreking is op weg naar het socialisme en dus wordt het gevaar van het fascisme fundamenteel onderschat! Benjamin roept op om **nu** te handelen, want de tijd is vol en niet langer leeg zoals in het orthodox marxisme. Echter, je kan ook een moment missen; het kan te laat zijn. Zijn **kritiek op de Duitse arbeidersbeweging** (stelling 11) is dan ook dat het geschiedenisbewustzijn dat zij met de stroom meezwommen hen heeft gecorrumpeerd; ze zijn passief geworden en hebben niet langer een verantwoordelijkheidszin.

Benjamins **kritiek van de tijd** (stelling 13/14) tot slot ziet bevrijding als een onderbreking van de tijd. We moeten trachten elk concreet moment intens te maken, met een eigen spankracht en mogelijkheden die je kan vervullen of onherroepelijk missen. Het is zgn. *van nu-tijd vervulde tijd*. **Blanqui** spreekt over *l'éternité par les astres*; geen universum, maar wel een pluriversum en op elk moment gebeuren dingen die ook anders hadden kunnen zijn. Elk moment is een keuze en bevat mogelijkheden. De idee dat er oneindig veel parallelle universa zijn, waar altijd een andere keuze wordt gemaakt. Als we bijvoorbeeld passief blijven, is er een ander universum waar de revolutie plaatsgrijpt. Elk moment is één om een beslissing te nemen én er staat steeds iets op het spel! De kritiek op de tijd onder het kapitalisme zien we in de Franse revolutie, die een eigen kalender had, alsook arbeiders die op de kerkklokken gingen schieten. Benjamin noemt revolutie metaforisch dan ook *aan de noodrem trekken*. Deze concepties van tijd vormen een actueel denkkader voor het vraagstuk rond Global Warming (vgl.: fascisme jaren '30). Veel mensen hebben een verkeerde tijdsopvatting of bewustzijn.

Recapitulatie

Een zeer politiek tekst van Benjamin die cruciaal te maken heeft met de strijd tegen het fascisme, dat aanzien werd als symptoom van het nakende einde van het kapitalisme. Zo sprak Trotski bijvoorbeeld over de *doodstrijd van het kapitalisme*; het had geweld nodig om zichzelf in stand te houden en slechts daarna kan er iets nieuw komen. Het fascisme zal in elkaar stuiken! Benjamin vond die conceptie **naïef** en trekt aan de alarmbel: het fascisme is een urgente situatie. De geschiedenis is een opeenvolging van catastrofes en in de geschiedschrijving worden die steeds toegedeekt. Het geeft enkel het verhaal van de glories (sterke figuren [vaak mannen]) mee en zodoende wordt iets onzichtbaar gemaakt. Vandaar Benjamins Messiasbeeld – wij zijn de Messias en we worden verwacht om retrospectief de onderdrukten te gaan bevrijden. Dit is geen lege, homogene tijd, maar volle, zingevende tijd! Aan het begin van de jaren '30 waren alle communistische partijen extreem links onder Stalin; de andere partijen waren allemaal fascistisch. Dit is een gemiste kans! Ze konden met niemand samenwerken, want allemaal waren ze in meer of mindere mate 'de vijand'.

Het revolutionair romanticisme

Inleiding – Michael Löwy

Er bestaat een link tussen Benjamin en een romantische onderstroom in het socialisme. De romantische beweging komt opzetten aan het begin van de 19^e eeuw als reactie tegen moderniseringsprocessen en rationalisering. De drijfveer is het gevoel van een verlies of **gemis** cf. *Gemeinschaft* (organische gemeenschap, sterk geïntegreerde gedeelde waarden en normen) tegenover *Gesellschaft* (koel, contract- en berekende relaties). Het verleden (premoderne samenleving) wordt geïdealiseerd en krijgt de status van een mythe. De romantiek formuleert een kritiek op een fundamenteel andere wijze. De hoofdstroom van de romantiek is conservatief (behoudsgetrouw) en reactionair (terug naar het verleden), bijgevolg **rechts**. Maar er bestaat ook een **linkse onderstroom** met een figuur als *Michael Löwy*, het zgn. **revolutionair romanticisme**. Ze beseffen dat je niet zomaar terug kan naar het verleden (premoderne overblijfselen zijn vernietigd; conservatief zijn is onmogelijk), maar je kan wel inspiratie zoeken uit het verleden om de toekomst vorm te geven (~ utopie). Opgepast, iemand als Carl Schmitt zal beweren dat conservatisme vandaag het kapitalisme in stand houdt.

Marx & Engels wijzen op het *oercommunisme* nl. de verzamelaars-plukkers; ook het *matriarchaat* of matrilineaire samenleving i.p.v. nu continuïteit in de samenleving via de mannelijke kant. Daarna vond een verval plaats en het communisme in de toekomst is een poging om eertijdse verhoudingen te herintroduceren. M. Buber ziet het socialisme bijvoorbeeld als *Gemeinschaft*, terwijl G. Landauer een spiritueel anarchist is.

De romantische kritiek van het betekenisverlies valt volgens Löwy uiteen in vijf kritieken nl.: kritiek van de

- (1) Onttovering of desacralisering: niets is nog bijzonder.
- (2) Berekenende, instrumentele denken.

- (3) Mechanisering van de wereld (bv.: Kafka).
- (4) Rationalistische aristocratie: geld = geld; abstractie van de manier waarop het verworven is.
- (5) Atomisering.

Lukacs was ook een romanticus en marxist: socialisme is voor hem een poging tot betekenisgeving; herbetovering aan de hand van een theorie van de wereld. Daartegenover staat de heersende, transcendente betekenisloosheid.

Illustratie – William Morris

Morris was een pionier in het opzetten van een sociale organisatie in Engeland. Hij is een ontwerper van behangpapier en grondlegger van het *Arts & Crafts Movement*. Van zijn hand is de roman *News from Nowhere* (= Utopia, niet als plaats) met als clue iemand die van een vergadering thuiskomt in het vervuilde Londen, ontwaakt in een andere wereld. De manier waarop dat andere Londen beschreven wordt is toonbeeld van verbeelding. In 1954 vond vervolgens een gewelddadige revolutie plaats, waarvan de meeste mensen aan het begin van de 21ste eeuw niet meer weten hoe die gebeurd is. De samenleving is een update van het model van de late middeleeuwen, die werden traditioneel aanzien als een duister punt tussen twee hoogtepunten. Morris verdedigt ze net als hoogtepunt van het stadsleven en de natuur, de hoofse liefde, de ambachten... en daarna volgde een grijze periode met het kapitalisme. Centraal staat de **herbetovering** als kunstmatige herbetovering in de vorm van esthetisering van het leven en re-integratie van de natuur in het leven op een kunstzinnige manier vormgegeven.

Een belangrijk thema hierbij is de **melancholie**: het lijkt negatief, maar wordt gezien als positief en belangrijk. Vanuit de melancholie (gemis/verlies) is het mogelijk om scherpe kritieken te formuleren. Er is een kloof tussen het verlangen (houdt dit in leven, alsook z'n engagement) en wat mogelijk is. Zo zegt ook Benjamin dat de melancholicus radicaal tegenover het cynisme (iemand die nergens meer in gelooft) staat. Het is uiteindelijk een **politieke houding** nl. vasthouden aan verlangen of engagement.

Lenin: de autonomie van het politieke

Achtergrond

Ernst Bloch spreekt over het warme vs. koude marxisme: het eerste benadrukt de menselijke kanten van de strijd, terwijl de andere vooral een wetenschappelijke/wetmatige analyse van de maatschappij voert. We bestuderen Lenin hier niet als onmens en dictator; hij is overigens een van de weinigen die openlijk zou toegeven dat hij een dictator was, aldus Žižek. Centraal bij hem staat de **ontwikkeling van een klassenbewustzijn**. Het hoogtepunt van de ontwikkeling vinden we bijvoorbeeld in 1914, wanneer Lenin ondanks de shock van de Eerste Wereldoorlog – die hij had zien aankomen – toch met filosofie bezig blijft en Hegel gaat lezen. Hij was verrast door het nationalisme, want de socialistische partijen keurden de oorlogskredieten overal goed, zo ging de SPD in Duitsland mee met de burgerlijke regering...

De **familie** van Lenin was sterk opwaarts mobiel; zijn grootvader was een vrijgekochte slaaf, zijn vader was actief in het onderwijs en werd later directeur van een groep staatsscholen. Ze hadden alle joodse wortels,

een feit dat Stalin later weigerde op te nemen in Lenins biografie. Zijn familie maakte deel uit van de zgn. ‘professionele klasse’ en dus van de **elitevorming**. Ze bekleedden toen een moeilijke plaats in de samenleving: de tsaar had hen nodig, maar deze was ook op zijn hoede voor protest t.a.v. zijn absolutistisch regime en sterke repressie. De politieke oppositie van de 19^e eeuw stond bekend als **narodniki** (~ populisme) nl. studenten die bij boeren gingen leven en ze trachtten te organiseren. Ook was het een periode van terreur en aanslagen: een massabeweging bleek onmogelijk, dus was dit de manier om de tsaar te proberen om ver te werpen. Een kernfiguur was de broer van Lenin – Alexander Ulyanov – die gepakt werd en ter dood veroordeeld, bijgevolg kreeg zijn familie een nog hoger aanzien. De terreur leverde feitelijk niets op, daar de repressie alleen maar erger werd. Rusland verzeilde in een **impasse**: de bestaande handelswijzen leidden tot niks, dus ging Lenin nadenken over een strategie.

Jonge Lenin

Lenin heet oorspronkelijk Vladimir Iljich Ulyanov, maar hij werd vaak verbannen door zijn revolutionaire activiteiten en het verhaal gaat dat hij ooit reisde met een vervalt paspoort onder de naam Lenin. Aanvankelijk was hij gefascineerd door **militaire strategie**, krijgskunde. Hij bestudeerde de ontwikkeling van het kapitalisme en ging op zoek naar organisatie als antwoord op de heersende impasse. In 1896 vindt een autonome staking van arbeiders plaats in Petrograd. Hun doel was het omverwerpen van het tsarisme (vgl.: Franse revolutie) m.a.w. de jonge Lenin (jurist) streeft revolutie na als kapitalistische/burgerlijke revolutie. Dit ligt in lijn van Kautsky’s opvatting: eerst een noodzakelijke kapitalistische fase alvorens het socialisme kan ontstaan. In zijn latere leven zal Lenin met deze opvattingen breken.

Het zijn de **arbeiders** die de revolutie moeten maken; de bourgeoisie was eerder zwak, want het kapitaal kwam in Rusland voornamelijk uit het buitenland. Zij waren dan ook niet bereid om de radicale strijd aan te gaan. Er waren wel stedelijke fabrieksarbeiders die het initiatief moesten nemen en rurale arbeiders (boeren) die hun voorbeeld zouden volgen. Zoals Marx al zei, kunnen boeren nooit de gangmakers zijn van de revolutie of een veranderingsproces; ze leven te verspreid over het platteland (geatomiseerd) en zijn zodoende moeilijk te organiseren. Bovendien staan ze onder invloed van premoderne opvattingen... Paradoxaal is hier dat het arbeiders zijn die de baan vrijmaken voor het kapitalisme!

Tussen 1897 en 1900 wordt Lenin verbannen naar **Siberië**, in ballingschap gaan de revolutionairen studeren en schrijven. Zo schrijft hij in 1899 *ontwikkeling van het kapitalisme in Rusland*, alsook een plan voor de ontwikkeling van een nationale ondergrondse organisatie. Hij wordt ook vanop afstand medeleider van de ondergrondse partij RSDAP en creëert een krant (Iskra [vonk]) in 1900 als discussie en propagandamedium.

1902: “Wat te doen?”

Een traditionele inspiratie ligt aan de grond van dit werk, nl. de arbeiders zijn inherent reformistisch, maar kunnen het zelf niet doen. Er is een top-down georganiseerde, clandestiene organisatie van beroepsrevolutionairen nodig. Dit is een these van **substitutionalisme** i.e. de partij zal het in plaats van de arbeidersklasse doen. Een kritiek hierop is dat het later het partijbureau wordt i.p.v. de partij en vervolgens de leider i.p.v. het bureau: *road to totalitarianism*. Merk ook op dat tegen het eind van de jaren '30 de gehele

generatie van de revolutie verbannen of uitgemoord is. De eigenlijke stelling van Lenin volgens Lars T. Lih is dat je erop moet vertrouwen dat de arbeiders de sociaaldemocratie zullen steunen. Het is een partijopvatting die kan inspireren (messiaans/religieus element?!). **Inspiratie** staat centraal, nl. de ontwikkeling van bewustzijn. Het is de rol van agitatoren (= één idee voor veel mensen, bv. slogan) en propagandisten (= veel ideeën voor weinig mensen).

29 maart

Politiek realisme

Lenin heeft een blijvende theoretische waarde, alwaar iemand als Mao dat bijvoorbeeld niet heeft. Zijn teksten zijn wel conjunctureel bepaald en niet geschreven om de tand des tijds te doorstaan. Het zijn 'interventies' in conflicten die toen bezig waren en je moet ze lezen vanuit de historische context. Lenin hield zich bezig met **politiek realisme** (cf. Machiavelli) en niet met de vraag naar de ideale samenleving, zoals Rawls, Habermas, Dworkin e.a. Het is een nuchtere kijk op het omgaan met wat politiek daadwerkelijk is. Lenin vertrekt hiervoor uit het tsarisme: een repressief staatsapparaat, een moeilijke context en een onderontwikkelde economische infrastructuur. Hoe kan in die repressieve context dan een massabeweging ontstaan? Enkel op clandestiene basis kan men het proberen, nl. groepen verbinden. Dit is niet vatbaar voor intriges of repressies door de staat, cf. *Konspiratsiia*: de kunst om niet gearresteerd te worden.⁵ Er liggen twee assumpties aan de grond hiervan: ten eerste de veronderstelde steun in arbeidersmilieus. Ten tweede voldoende gedisciplineerde en offerbereide militanten (beroepsrevolutionairen) die niet in plaats van de arbeiders treden, maar wel een netwerk vormen om een (kleine) massapartij mogelijk te maken. Het is de idee van een **kaderpartij** waarbinnen iedereen in principe gelijk en actief is. In een massapartij daarentegen zijn er miljoenen passieve leden met een beperkte actieve leiderstop.

Partijmodel & bewustzijnsontwikkeling

De **sociale revolutie** heeft enkele specifieke kenmerken: ze zal ten eerste gebeuren door de *onderlaag*, wat niet het geval was bij de Franse revolutie (burgerij > arbeiders/boeren). Daarnaast is ze ook *bewust georganiseerd* d.m.v. theorie en programma. De burgerlijke revolutie was net een bevestiging van het bestaande, nl. de kapitalistische macht die in de spleten van het ancien regime was ontstaan. Tot slot is ze *internationaal* en heeft ze impact op alle menselijke relaties. Er zijn **drie lagen** of groepen in de strijdbeweging: de *massa arbeiders* die ongeïnteresseerd zijn, VTM kijken en hun potentieel van bewustzijn wordt pas gerealiseerd doorheen actie. Een tweede groep is de *voorhoede*: het actieve, elementair georganiseerde deel van de arbeiders. Tot slot is er de *revolutionaire organisatie*, georganiseerde, actieve & geschoolde arbeiders en intellectuelen. Achterliggende idee is de **heterogeniteit** van de klasse: de these één klasse één partij is onhoudbaar geworden.

Het spontaan ontwikkelde kritisch bewustzijn is altijd reformistisch, *trade-unionistisch* (> trade-union: vakbond). Dit staat tegenover syndicalistisch, wat toen een andere betekenis had. Eind 19e eeuw ging het

⁵ Anders dan het woord doet vermoeden, houdt dit geen verband met samenzwering of conspiracy.

samen met de gedachte dat maatschappijverandering gebeurt door de vakbonden; een voortrekker was Sorel met zijn these van de algemene staking. In België zien we André Renard die zich in de jaren '60 verzette tegen de eenheidswet. Dit bewustzijn is ondergeschikt aan de burgerlijke ideologie i.e. de ervaring van de markt: het enige dat ze kunnen doen is zorgen dat hun arbeid duurder verkocht zal worden.

De autonomie van het politieke

Lenin spreekt over **de autonomie van de politiek**: het is geen automatisch resultaat van economische ontwikkelingen. Politiek bewustzijn vergt dan ook specifieke inspanningen; er is meer nodig dan onmiddellijke socio-economische klassegebaseerde issues. Men moet dan ook telkens interveniëren als het tsaristische regime een handeling onderneemt. Zo staken de socialisten nu hun kop in het zand wanneer studenten onderdrukt werden, omdat 'het hun zaak niet was'. De politiek heeft dus zijn eigen dynamiek en is nooit zuiver de afspiegeling van het sociale. De partijstrijd is een politieke constructie van klassentegenstelling: stelling innemen! Vgl.: Bensaïd (Lacan: verschuivingen & verdichtingen). Voor Lenin is elk crisisfenomeen, elk protest een aanknopingspunt. Bijgevolg wordt de partij gehanteerd als een **strategisch instrument** nl. een geheel van permanent waakzame, flexibele militanten.

Er is nood aan een **polisering van het bewustzijn**: politiek bewustzijn wordt de arbeiders van buitenaf binnengevoerd. Kautsky beweerde dat de wetenschap van buitenaf naar de arbeiders moest worden gebracht, terwijl Lenin iets compleet anders zegt! De ideale sociaaldemocraat is een volkstribuun en geen 'trade-unionist'; hij zal elke vorm van repressie aangrijpen om het bewustzijn te versterken.

Kanteljaar **1905** als generale repetitie? Er is een crisis in Rusland na de mislukte oorlog tegen Japan; er wordt veel repressie gevoerd om een petitie te vermijden. Ook volgt veel aandacht vanuit Westers oogpunt: de centrale rol van de *massastaking*. Alsook het experiment met de *Sonjets* (= verkozen raden), die 'spontaan' ontstaan uit de strijdbeweging en dus organisch groeien uit de strijd en niet uit partijen of intellectuelen. Het programma van Lenin is dan een **democratische dictatuur** van boeren en arbeider, gezien de zwakke burgerij die te compromisbereid zou handelen. Zijn assumptie is dat het stadium van het kapitalisme onvermijdelijk is, toch handelt hij zo progressief mogelijk en neemt hij het Amerikaanse model voor het Pruisische.

De Eerste Wereldoorlog

De SPD steunt de oorlogskredieten, wat bij Lenin een shock teweeg brengt. Hij gaat Hegel bestuderen en formuleert een kritiek op het dominant marxisme en tracht nu de theoretische weg naar de revolutie te bereiken ("sprongen, sprongen, sprongen"). Er verschuift iets in zijn denktrend: de Russische revolutie wordt de **gangmaker** en niet langer een aanhangsel van West-Europese revoluties. Het socialisme wordt 'communisme'. Hij is een aanhanger van het *revolutionair defeatisme* nl. zo snel mogelijk de oorlog stoppen (ook al betekent dat verlies) om die imperialistische oorlog om te vormen tot een burgeroorlog. Het imperialisme is immers het hoogste stadium van het kapitalisme. ⁶ De ontwikkeling van het

⁶ 'hoogste' niet als laatste of terminale stadium bedoeld.

monopoliekapitalisme en het ontstaan van de arbeidersaristocratie dat opportunisme met zich meebrengt, hangen ermee samen. Het vindt zijn toespitsing in verschillende tegenstellingen, waaronder: onderdrukkende vs. onderdrukte naties en tussen imperialistische mogendheden zelf. Zo kwam de Duitse economie te laat tot bloei en waren alle gebieden al veroverd/gekoloniseerd (gevolg was WO I).

De zogenaamde **theorie van de zwakke schakel** voorspelt revolutie het eerst op de plek waar de imperialistische keten het zwakst is. Er zijn drie mogelijke scenario's:

- (1) Ultra-imperialisme: kapitaal los van de natiestaat, op mondiaal vlak. Volgens Kautsky brengt dit *wereldrust*, Lenins kritiek is dat hij de ongelijke ontwikkeling die tegenstellingen doet ontstaan, hierbij miskent.
- (2) Supra-imperialisme: hegemonie door één staat (de VS na WO II).
- (3) Inter-imperialisme: Lenin nl. tussen verschillende imperialistische landen!

Een aansluitend begrip is dat van de **revolutionaire crisis**, daarbij interageren drie cruciale elementen met elkaar, te zeggen:

- (1) Crisis van de politiek van de heersende klasse => het politiek systeem.
- (2) Toenemende nood & ellende.
- (3) Massa komt op elementaire manier in beweging (bv.: vraag naar brood, vrede...)

Deze zijn noodzakelijk, maar niet voldoende; de essentiële factor is de **interventie van een partij**! Lenins begrip **wereldrevolutie** slaat niet op een gelijktijdige revolutie overal ter aarde, maar wel op de onvermijdelijke samenhang van revolutionaire processen. De CIA spreekt over een 'domino-effect'.

Van de februari- naar de oktoberrevolutie: Lenin wordt per trein naar Rusland gestuurd. Hij kondigt af dat het tijd is voor de socialistische revolutie nl. "*Alle macht aan de soviets.*" De centrale gedachte hierbij is die van een **dubbele macht**, met name twee kernen van soevereiniteit in Rusland. De voorlopige regering die zwak is en wordt verscheurd door tegenstellingen staat tegenover de soviets die herrezen zijn, met de belangrijkste in Sint-Petersburg.

Trotsky hield er een andere visie op na m.b.t. de 'permanente revolutie'. Hij ziet ongelijke en gecombineerde ontwikkelingen van het kapitaal. Als voorbeeld kunnen we België nemen: in de 19^e eeuw gekenmerkt door een bloeiend industrieel kapitaal in Wallonië en een achterlijk agrarisch Vlaanderen. Na de Tweede Wereldoorlog slaat Vlaanderen de industriële fase over en gaat ze naar een KMO-gebaseerde dienstenindustrie, terwijl de Walen blijven steken... Volgens Trotsky stelt het stedelijk proletariaat ook sociale eisen: socio-economische verandering wordt ook door hen geëist! De term 'permanente revolutie' wijst bij hem dus op de radicalisering van de revolutie en is in feite ongelukkig gekozen. Het resultaat is een snelle revolutie, met een zwak eindresultaat.

Actua – in Londen loopt een tentoonstelling over 1917 (Rusland), waarvan vaak beweerd wordt dat het gaat om een staatsgreep, eerder dan een revolutie... We zien echter dat er op allerlei vlakken nieuwe praktijken ontstaan, wat erop wijst dat er wel degelijk iets belangrijks is gebeurd. Een voorbeeld is de vernieuwing in de kunststromingen, waar de tentoonstelling op focust.

Kerninzichten bij Lenin

We keren nog even terug naar de krachtlijnen van Lenins theorie. Hij ziet **politieke strijd** in allerlei gesofisticeerde, vertakte vormen. Vandaar de term *autonomie van de politiek*, die is niet louter een afspiegeling van socio-economische verhoudingen.⁷ De fundamentele dynamiek is die van **partijstrijd** met een eigen logica; elke politieke partij heeft een klassendimensie! Deze partijstrijd heeft ook betrekking op algemene politieke en maatschappelijke kwesties. De partij moet bijgevolg een visie op de samenleving als geheel ontwikkelen. Doorheen de strijd zelf ontstaan quasi spontaan instellingen of raden. Dit vormt de basis voor een situatie van *dubbele macht* nl. twee kernen die kunnen uitgroeien tot een staat. De nieuwe machtsvorm staat tegenover de bestaande macht. Dit zijn twee kernen van een staatsapparaat, die niet voor onbeperkte tijd naast elkaar kunnen bestaan. Een **revolutionair proces** voltrekt zich wanneer één van beide het onderspit delft.

De notie van **tijd** (cf. Benjamin – volle tijd) is ook belangrijk; politiek is geen gradueel proces, wel eentje met **versnellingen**. Momenten kan je bijgevolg ook missen! Het staatsapparaat moet vernietigd worden, om een nieuw te ontwikkelen. Daarbij sluit het concept **wereldrevolutie** aan: wat we in Rusland doen is enkel levensvatbaar, als het een vonk is die ook elders revolutionaire processen ontlokt/steunt. De hoop in die tijd was dat het ook in Duitsland (geconcentreerd proletariaat en ontwikkeld kapitalisme) zou lukken. Een centraal aspect van Lenins programma is het zelfbeschikkingsrecht van de volkeren. Dit was een grote gok: hij was bereid om het grote Rusland te fragmenteren, mede om die onderdrukte volkeren hun stem te winnen. Een **groot probleem** was de tegenstelling tussen arbeiders en boeren, dat is in essentie ook de verklaring waarom het in Rusland misliep. De Bolsjewieken gingen de gewassen opeisen op het platteland etc. opbouw van een apparaat om voedingsprobleem arbeiders op te lossen, maar tegelijk een repressiemiddel t.a.v. de boeren.

Enkele Marxistische kritieken op de Oktoberrevolutie

- (1) **Rosa Luxemburg**: “een sympathieke kritiek”. De gedachte dat het revolutionair proces een eigen dynamiek kent. Als je te midden tracht te stoppen, wordt ze teruggeworpen naar een eerder stadium. De revolutie moet m.a.w. tot het uiterste worden doorgevoerd! De ontbinding van de Constituerende Vergadering was zelfbedrog van de arbeiders, boeren enz., want het moest de mensen het recht geven om op te komen voor hun eigen bestuur. Het is het droogleggen van de

⁷ De term ‘autonomie van de politiek’ is overigens geen term van Lenin zelf.

‘levende bron’ die het begin van een neergang inluidde, want de grote meerderheid was niet langer betrokken. De massa werd op die manier opnieuw passief! ‘Vrijheid is vrijheid van de andersdenkenden’; democratie is respect hebben voor je tegenstander.

- (2) **Trotsky**: bureaucratisering met een eigen logica, gescheiden van de maatschappij (cf. voedselprobleem): agenten, controleurs e.d. Het is echter wel dubbelzinnig, omdat Trotsky zelf de basis heeft gelegd voor die bureaucratie...
- (3) **Theorieën van het ‘staatskapitalisme’**: een ongelukkig term, want het was geen echt ‘kapitalisme’. Toch relevant, omdat de Sovjet-Unie betrokken was in een concurrentie op leven en dood met het Westen. Overleven vergde het maken van een grote sprong via versnelde industrialisering. Fascinerend in dit verband is het feit dat Stalin slaagde in zijn opzet, want de Sovjet-Unie heeft de fascistische (nazi’s) verslagen.
- (4) **Theorieën over totalitarisme**: Lefort, Arendt (belangrijk: minder KO-positie, wel idee van sovjets verdedigend).

Antonio Gramsci (1891 – 1937)

Biografie

Na Marx de figuur die meest wordt bestudeerd en gelezen. Gramsci is afkomstig van Sardinië (zuid-Italië), het zal altijd een rol blijven spelen in zijn carrière. In 1911 vat hij de studie **linguïstiek** aan in Turijn, het industrieel zwaartepunt van Italië in die tijd. Bijgevolg ook het centrum van activisme en linkse activiteit, waarin Gramsci via zijn broer betrokken wordt (PSI). Merk op dat ook Mussolini op dat moment lid was van PSI! Opmerkelijk is ook dat PSI een van de enige sociaaldemocratische partijen was die niet voor de oorlogskredieten had gestemd. In 1917 schreef Gramsci een eerste opmerkelijk artikel nl. *Revolutie tegen Het Kapitaal*; deze titel kan men dubbel interpreteren, want door de hoofdletters is het ook tegen het boek en de rigide interpretatie van het marxisme (zoals in Rusland) geschreven. Verandering is een kwestie van wil (ideeën, autonomie van de menselijke activiteit). De Oktoberrevolutie heeft ertoe geleid dat mensen de categorische imperatief (Kant) zijn gaan interioriseren; dat is een mythe die Gramsci heeft gemaakt, omdat hij geïnteresseerd was in het **bewustzijnseffect** van de revolutie.

Tussen 1919 en 1920 vinden **fabrieksradenbewegingen** plaats. Gramsci is geïnteresseerd in de functie van de raden nl. de *economische functie* (organisatie), de *politieke functie* (nieuw type staat als netwerk van raden; niet langer aan territorium of grenzen gebonden) en de *culturele functie* [!] (theater, leesgroepen...). Gramsci speelt mee een beslissende rol via het tijdschrift *L’Ordine Nuovo*.⁸ Het probleem is dat het platteland (Zuid-Italië) niet mee was... Begin de jaren ’20 volgt ook een **splitsing** in de linkse partijen: de sociaaldemocratische traditie sterft uit en de communistische partijen (vaak gestuurd door Moskou) gaan door. Vandaar ook het ontstaan van de **PCI**. In 1922 vindt de mars op Rome plaats en grijpt het fascisme de macht.

⁸ In die tijd nog niet met de fascistische bijklank.

Tegen 1924 heeft Gramsci het tot leider van de PCI geschopt, louter op basis van zijn intellectuele capaciteiten, want hij was geen geboren leider omwille van zijn zwakke gezondheid en stem. In 1926 belandt hij in de **gevangenis** na een showproces; het betekende de uitschakeling van de sterkste intellectuele tegenstander in Italië. Hij zal nooit vrijkomen en sterft in 1936. In de gevangenis neemt hij het plan op om iets voor eeuwig op te schrijven. Hij schrijft er 24 à 25 atoma-boekjes vol, de zgn. *Quaderni del Carcere*. Hij doet dit onder censuur (codetaal) en zonder bibliotheek. Voorbeelden zijn Illich > Lenin en filosofie van de praxis > marxisme. Het blijven natuurlijk notities en flarden tekst, geen uitgewerkt geheel. De boekjes worden na de Tweede Wereldoorlog gepubliceerd, wat leidt tot een resem Gramsci-interpretaties. Verschillende groepen en stromingen geven er hun eigen draai aan, zo is er bijvoorbeeld een specifieke interpretatie die wil breken met Moskou, het zgn. *eurocommunisme* (= gematigd communisme).

Academische Relevantie

Gramsci's werk leeft door in o.m. de agonistische theorie, cultural studies, internationale betrekkingen (hegemonische machten), Antropology of Resistance (hoe gekolonialiseerde volkeren via cultuur verzet plegen tegen de koloniale).

Hegemonie, een sleutelbegrip

Gramsci doelt met het begrip *hegemonie* op heel uiteenlopende dingen. Zijn vertrekpunt is *Iedereen is filosoof*, want filosofie is overal, bv. in de taal, de woorden die je gebruikt. Je moet een inventaris van jezelf maken, bepaalde aspecten daarvan zijn terug te voeren tot bv. de katholieke moraal (gelijkheid), positivisme... We zijn immers filosoof op een niet-gearticuleerde, niet-heldere of geëxpliciteerde manier. De rol van de **cultuur** (in de breedste zin van het woord) is heel belangrijk! Gramsci heeft vooral aandacht voor folklore, zoals bv. straatnamen, want die zeggen iets over de filosofische instelling. Dit is ingebed in zogenaamde hegemonische apparaten: **instellingen**, zoals bv. de Universiteit, om ingelijfd te worden in de heersende klasse.

Er leeft een **verbrokken bewustzijn** bij de arbeiders nl. *impliciet* (in handelen) en oppervlakkig, *expliciet* of verbaal (onkritisch overgenomen). Zo hebben ze bijvoorbeeld intuïtief sympathie voor een revolutie, maar hun intuïtie omtrent solidariteit kunnen niet onder woorden worden gebracht. Er bestaat overigens ook een extreemrechtse Gramsci-interpretatie, bv. La nouvelle droite (Alain de Benoît). Extreemrechtse politici brengen immers onder woorden wat de burgers aanvoelen. Er is een sleutelrol weggelegd voor de **intellectuelen**, een breed begrip voor eenieder die bezig is met het doorgeven van ideeën (ook journalist, syndicalist...). Zij zijn in essentie bezig met **politiek** nl. common sense een richting geven tot 'good' sense. Er is een onderscheid tussen twee soorten intellectuelen: enerzijds de *organische intellectuelen* die spontaan verbonden zijn met een groep en bijdragen tot de ontwikkeling van die groep. Anderzijds de *traditionele intellectuelen* als overblijfsel van de geschiedenis, die boven het gewoel denken/liken te staan (vb.: christelijke intellectuelen). In realiteit spelen laatstgenoemden echter een rol in de hegemonie, zonder dat ze zich hier zelf van bewust zijn. Zo ook mensen aan de universiteit!

Het is belangrijk dat de strijd **openlijk** kan worden gevoerd. Door confrontatie met andere visies kan men kritisch zelfbewustzijn en zelfbegrip ontwikkelen. Dit is een soort van democratie (Mouffe). Gramsci's stelling is dat communistische intellectuelen de massa niet willen koest houden met 'twee waarheden', maar ze net verheffen en **voortgang** laten maken. Dit is een uitzonderlijke positie in het marxisme, want Marx' theorie is ontstaan in een polymiek tegen het idealisme. Gramsci werkt net met idealistische filosofen (Croce, een Italiaanse Hegeliaan, later ook minister van onderwijs). Een politieke machtsuitoefening is een tweedeling tussen *hegemonie* (instemming) **STERK** & *dominantie* (dwang) **ZWAK**. De realisatie van hegemonie in Rusland is een filosofisch feit, aldus Gramsci, want met de verandering van de maatschappij, zal ook de filosofie zelf veranderen.

Intern debat geldt als **hegemonische strijd**: de toe-eigening en herdefiniëring van centrale politieke begrippen: interactie & transformatie. Gramsci zet zich af tegen deterministisch, mechanisch marxisme. In essentie is politiek handelen steeds een pedagogische handeling! Het eerste element van politieke wetenschap is het onderscheid tussen leiders en zij die geleid worden. Gramsci ziet dit als ingebed in de eigen cultuur en haalt zijn inspiratie uit de Italiaanse intellectuelen. Vergelijkbaar zijn *elitetheorieën* (Pareto, Mosconi). Gramsci's doel is om het onderscheid tussen beide groepen te overstijgen. De filosofie van de praxis moet mensen leren om zichzelf op te voeden. Men moet zelfbedrog vermijden en de waarheid zeggen (vs. wat de christelijke intellectuelen doen). Er is dan geen scheiding meer tussen wie macht uitoefent en wie die ondergaat. De massabeweging gebeurt via het mechanisme van een radarsysteem. Dan komt een politiek apparaat waarbij repressie e.d. zoveel mogelijk wegvalt, cf. 'afsterven van de staat' in het communisme.

De Italiaanse staat

In Italië heerst een tweedeling door de **zwakke eenmaking** in 1861. De burgerij was bang voor de arbeidersklasse. De eenmaking gebeurde op een administratieve manier van bovenaf, niet vanuit de arbeiders en boeren. Het werd opgelegd aan een samenleving die in essentie verbrokkeld is (bv.: elke regio eigen taal). Dit leidde tot een zwakke hegemonie en geen verheffing van het volk. Dit is het ontstaan van een staat met een specifieke klassebasis nl. bourgeoisie + aristocratie, grootgrondbezit, christelijke kerk (m.a.w. = half feodale klassen). Tegenover in Frankrijk waar de burgerij de boeren en het proletariaat gemobiliseerd hebben om komaf te maken met het bestaande. In essentie is de zwakke eenmaking de verklaring voor de winst van het fascisme, namelijk de recyclage en in stand houding van het Ancien Regime en dus weinig modernisering. In zekere zin is er zelfs sprake van intern kolonialisme in Italië. De roeping van de communistische partij was dan ook een Italiaanse eenmaking op een nieuwe basis, via een eengemaakte cultuur en taal die de arbeiders en boeren wel kan verheffen. Er is nood aan socialisme met een **wereldvisie**, contra de cultuur van 'positivisme' (feiten) onder de socialisten.

Gramsci ziet **De Moderne Prins** (cf. Machiavelli) als soelaas, i.e. een metafoor voor de communistische partij. Er moet een nationale visie komen op de Italiaanse samenleving, contra corporatisme (strijd voor economisch eigen belang) en syndicalisme. Het gaat niet enkel om wat de proletariërs denken, maar net om een bredere invulling geven aan wat het betekent het Italiaanse volk te vormen.

Recapitulatie: hegemonie

Als je de termen van het debat kan bepalen, dan heb je dat al half gewonnen; daar draait hegemonie voor een deel rond. De communistische partij kan nooit via manipulatie de macht verwerven. De lat voor het marxisme moet veel hoger komen te liggen! Gramsci ageert tegen het vereenvoudigde marxisme van o.m. Trotsky, omdat het de intellectuelen niet weet te inspireren. Zijn ambitie is eerder een wereldbeschouwing maken als aantrekkingspool in de samenleving. Hij wil zich niet afzetten tegenover de rest, wél alles interessant is, absorberen. Lievens onderscheidt **drie dimensies** in de hegemonie: (1) descriptief, het niveau van de burgerlijke maatschappij; (2) normatief, 'volksverheffing' & (3) strategisch, welke alliantie is er nodig om het te realiseren? De moderne kapitalistische maatschappij bestaat uit massabewegingen, die in zich de capaciteit herbergen tot **massa-actie**.

Het **belang** van een hegemonisch conflict schuilt in de clash van verschillende wereldbeelden. Gramsci staat kritisch t.a.v. pluralisme dat geen ruimte krijgt, in bijvoorbeeld een totalitaire staat die tegenstanders verbiedt. Hij uit ook kritiek op de zgn. *apolitieke* kranten; die zijn immers niet neutraal en kiezen steeds positie. Zo is er bijvoorbeeld geen liberale partij in strikte zin in Italië, maar vinden we die wel in kranten terug! Wanneer men iets verbiedt op de markt, leidt dat tot het ontstaan van een zwarte markt; bijgevolg zal **zwart parlementarisme** ontstaan, als je bepaalde stromingen of partijen verbiedt. Dit is de strijd tussen levensbeschouwingen op een ander niveau gevoerd: onderhuids of onder de radar. De *politieke taal wordt jargon*: een degeneratie van het conflict, polemiek gaat door op een ander niveau.

De Italiaanse staat (verv.)

Uiteindelijk werd in Italië één dialect gekozen als 'standaardtaal'; dit was het opleggen van een cultuur van bovenaf en leidt tot een zwakke identificering. Gramsci spreekt over **de integrale staat**, dat is een breder begrip dan we spontaan de staat zouden denken, i.e. in enge zin. Het omhelst ook het gehele complex van praktische en theoretische activiteiten, bv. in de aula, in de pers... De nieuwe staat (radenbeweging) is ook veel breder dan louter de bestaansfuncties. De **brede staat** is de integrale of ethische staat en functioneert als een **opvoeder**. Zij omvat zowel de politieke als de civiele maatschappij, laatstgenoemde is de sfeer waar ideeën circuleren, cultuur, debat... Gramsci legt hier ook de nadruk op, want de strijd moet gevoerd worden in de civiele maatschappij.

Merk op dat Gramsci's begrippen historisch gesitueerd zijn, zo verandert "staat" doorheen de geschiedenis. Er is een historisch proces van de uitbreiding van de staat: in de 19^e eeuw is deze beperkt. Het wordt ook wel de *nachtwakersstaat* genoemd: minimale functies, focus op veiligheid). Later zal de staat reageren op de massabeweging: ze moet deze niet neerslaan (zwakgebod), maar ze kanaliseren en zodoende neutraliseren. Tot slot is de staat ook aanwezig op het niveau van de economie.

Hegemonische Strijd

Rest ons de vraag hoe de klassenstrijd gevoerd moet worden. Doorheen de kritiek op **Trotsky's permanente revolutie**, i.e. de sprong van anti-absolutistische naar socialistische revolutie, kunnen we

Gramsci's conceptie afleiden. Hij verwijt Trotsky dat zijn visie is gebaseerd op een **vloeibare maatschappijopvatting**, die heel vlotte bewegingen toelaat. Concreet is het tsarisme heel beperkt en dus niet hegemonisch sterk. Trotsky overschat de veranderlijkheid van de maatschappij, vandaar zijn optimisme over de maatschappijverandering. Trotsky verwijt de socialistische leiders dubbel verraad te hebben gepleegd: de eerste keer bij het goedkeuren van de budgetten voor de Eerste Wereldoorlog en daarna nog een keer middels de Stalinisering. Zijn gedachte is dat een oprechte revolutionaire leiding met de juiste strategie alle deuren kan openen; dit is problematisch optimistisch: 'het leger staat klaar, maar er zijn nog geen juiste generaals'. Trotsky baseerde zich hiervoor op de ervaring van de Franse revolutie; de strijd tegen de ontwikkeling van de kapitalistische maatschappij verloopt veel moeilijker door de hegemonie.

Gramsci spreekt over een **loopgravenoorlog** (minder bewegelijk, lang vechten) als nieuwe trend tegenover de eertijdse bewegingsoorlogen. In de Eerste Wereldoorlog was er daarnaast ook massabetrokkenheid. Hetzelfde geldt voor de politiek: de klassenstrijd gaat veel minder snel door de uitbreiding van de politiek. Men moet als het ware hegemonisch apparaat per apparaat gaan innemen. Uiteindelijk moet de macht eerst overgenomen worden in de civiele maatschappij en eens die stabiel is, kan men overgaan naar de politieke maatschappij. Hoe dan ook zal er altijd een moment van confrontatie zijn, een soort van 'bewegingsoorlog'. Gramsci blijft trouw aan **Lenin**: de strategie ligt in het Oosten en het Westen anders. Vergelijkbaar is de theorie van het *eenheidsfront*: iedereen heeft autonomie, maar er is eenheid in de actie.

Van subalterne tot leidende groep in de samenleving

Er zijn drie ontwikkelingsniveaus in een klasse, te weten:

- (1) Verbrokkeld.
- (2) Economisch-corporatief niveau.
- (3) Ethisch-politiek niveau (> Croce): twee aspecten nl.
 - a. Nastreven van het **algemeen belang**: de arbeidersklasse is in staat om opofferingen te maken. Gramsci had hierbij de situatie in de Sovjet-Unie in het achterhoofd nl. een terugval naar niveau 2 (boeren vs. arbeiders).
 - b. Intellectueel-morele hervorming.

Het gevolg van niveau (3) is de creatie van een **nationaal-populaire collectieve wil**. Hier zien we een invloed van Rousseau, doch is het concept nooit duidelijk gedefinieerd.

Historisch blok

Croce deed aan 'ethisch-politieke' geschiedschrijving: hij keek enkel naar het hoogste niveau volgens Gramsci. Zo verloor hij het apparaat dat erachter zat uit het oog en daarom kon hij verandering in de maatschappij niet kaderen. Het begrip **historisch blok** omhelst twee aspecten:

- (1) Alliantie tussen klassen en sociale groepen.
- (2) Articulatie van basis en bovenbouw.

Concreet: de verschillen tussen Noord- en Zuid-Italië overwinnen. Gramsci omschrijft een alliantie tussen de boeren en andere klassen doorheen een andere articulatie, te weten aan de hand van de zgn. raden, die organisatorisch onder- en bovenbouw verbinden.

Sartre (1905 – 1980)

Biografie

Politieke bewustwording

Sartre was tot de Tweede Wereldoorlog compleet apolitek; hij werkte als leerkracht en schreef in Le Havre. In 1936 komt de volksfrontregering aan de macht in Frankrijk; Sartre ging toen niet stemmen. Hij schreef veel brieven aan De Beauvoir. Hij wordt pas **maatschappelijk bewust**, wanneer hij opgesloten wordt in een gevangenenkamp tijdens de oorlog. Daar leert hij socialiteit kennen, waar hij eertijds vooral een sterke individuele focus had. Hij regisseert er o.m. een toneelstuk en wordt lid van de verzetsgroep *Socialisme et Liberté*. Na de Tweede Wereldoorlog is hij zoals gezegd meer geëngageerd: hij wordt marxistischer en minder interessant voor de heersers. Hij staat aan de wieg van een nieuw tijdschrift, alsook van een nieuwe politieke organisatie (die echter een kort bestaan is toegeschreven). De organisatie was socialistisch, maar zowel een verwerping van het kapitalisme in het westen, als van de Sovjet-Unie (het totalitarisme).

Sartres filosofie

Onder de bekendste werken van Sartre is *l'être et le néant*, waarin hij **vrijheid** beschrijft op basis van de opvatting van menselijk bewustzijn. Bewustzijn is intentioneel (Husserl) i.e. bewustzijn van (iets). Het bewustzijn is zelf niets; een 'nee' of 'niets' zeggen; het is gericht op iets. Mijn identiteit is dus een creatie van mijn bewustzijn; je kan er 'nee' tegen zeggen, vandaar **radicale vrijheid**. Een ander beken werk is *l'existence precede l'essence*, m.a.w. we kiezen ons zelf. Sartre gaat op zoek naar de moraal en de politiek die daar de uitdrukking van is.

In 1953 gaat Sartre zich actief identificeren met de communistische partij in Frankrijk. Het is de meest gestaliniseerde partij van West-Europa; dit feit is daarom heel controversieel en opmerkelijk! De relatie eindigt in 1956, maar Sartre blijft in een haat/liefdeverhouding staan met de partij. In 1960 schrijft hij vervolgens een **marxistisch werk** onder invloed van drugs, getiteld *Critique de la raison dialectique*. Gaandeweg bevat zijn filosofie een meer libertaire draai, wat een nieuw hoogtepunt bereikt eind jaren '60, na mei '68. Opmerkelijk is dat Sartre nooit les heeft gegeven aan de universiteit! Dit bood hem een soort van extra vrijheid, essentieel om de figuur Sartre te begrijpen. In 1971 werd hij (controversieel) hoofdredacteur van de krant *La cause du peuple*, een maoistische (verboden) krant, die zo kon blijven bestaan. De regering kneep een oogje toe, uit respect voor de grote intellectueel die Sartre was.

3 mei

In de reader zit een interview met Sartre; deze les probeert de kernbegrippen daaruit, die overigens ook in *Critique de la raison dialectique* worden gebruikt, te duiden.

Sartres filosofie (bis)

De vroege Sartre: l'être et le néant

Ons bewustzijn is de fundamentele capaciteit om 'nee' te zeggen; dat is de **vrijheid** die ons als mens kenmerkt. Tegelijk is vrijheid iets lastig: hoe ga je er op een authentieke manier mee om? Inauthenticiteit is een vlucht voor onze vrijheid, met name de kwade trouw of *mauvaise fois*. Een voorbeeld: "Waarom heb je dat gedaan?" "Ik heb gehandeld zoals ik in elkaar zit." Dat is een miskenning van je verantwoordelijkheid, nl. van jezelf een steen maken! De eigen vrijheid misken je op deze manier en je gaat jezelf beschouwen als een *pour soi* i.p.v. een *en soi*. Merk op dat er parallellen zijn met de existentiële fenomenologie van Heidegger, Sartre zal ook expliciet met de Duitse filosoof in dialoog treden.

Sartre leefde in hotels en schreef op cafés, veel voorbeelden haalt hij dan ook uit die context. Zo ook *de ober*, die door kwade trouw ober speelt en zo min of meer verandert in een machine (mechanisme). Merk hierbij op dat Sartre nooit expliciteert wat 'goede trouw' precies zou omvatten. Sartre breekt ook met de andere existentialisten, zoals Camus en Merleau-Ponty omwille van zijn marxistische sympathieën. Deze breuk kadert ook in Sartres beeld van de wereld in l'être et le néant, het bekende mantra *l'enfer c'est les autres* omschrijft de impact die de blik van iemand anders op je heeft. In de blik zit een objectivering: je wordt tot een ding gemaakt.

De toenadering naar het marxisme

Sartre ging voor een deel zijn eigen visie aanpassen, maar ging ook het gangbare mechanisme bekritiseren, omdat dit volgens hem te mechanistisch was geworden. Zijn doel was dan ook om het **subject** opnieuw binnen te brengen. Neem bijvoorbeeld de dialectiek van de natuur; dat zijn wetten die Marx ontdekt zou hebben. Deze zijn tot een soort van metafysica geworden, gebaseerd op (te) simpele vooronderstellingen. Sartre legt de nadruk op de dynamiek in de geschiedenis door **de mens** en het menselijk bewustzijn. Hiervoor diept hij een citaat van Marx opnieuw op: "De mens maakt de geschiedenis, maar niet in zelfgekozen omstandigheden." Vandaag woedt er nog steeds een *structure-agency* debat.

Sartre denkt het **individualisme** in andere termen dan bijvoorbeeld het liberalisme dat doet, bij laatstgenoemden gaat het om afsluiten van contracten vanuit eigen belang. Sartre wil de klassen gaan bekijken in termen van individueel gedrag. Hij is geïnteresseerd in hoe het groepsgedrag aanwezig is in individueel gedrag, zgn. 'totalisering'. Bewustzijn is synthetisch: in één ogenschouw zie je een samenhangend geheel.

Tot slot voert hij een **kritiek van de dialectische rede**; de titel is een knipoog naar Kant en de kantiaanse vraag nl. een transcendentiaal onderzoek naar de mogelijkhedenvoorwaarden. Hier specifiek de vraag hoe de sociale werkelijkheid eruit moet zien opdat het marxisme mogelijk zou zijn of zou kloppen.

Het begrippenkader

Het practico-inerte en de antipraxis

Het **practico-inerte** slaat op iets dat vorm is gegeven door de praktijk, maar ook een kracht heeft van inertie, vastheid, met een remmend effect op nieuwe pogingen om de dingen te veranderen. Dit zijn

remmende elementen op je vrijheid, vergelijkbaar met een soort 'hel'. Deze analyse van **vervreemding** behoort tot de **menselijke conditie** als dusdanig. Het is dus ook een element van de socialistische samenleving en niet enkel te vinden in het kapitalisme! Het practico-inerte stelt eisen, tegelijk heb je de vrijheid om die niet te volgen, maar daar zijn risico's aan verbonden.

De vooronderstelling van Sartre is dat dit alles gebeurt in de context van **schaarste**. Er zal altijd conflict ontstaan, gepaard met geweld, voor wat er wel is. Dit is misschien een grimmige analyse, maar ze is wel realistisch. Het is een strijd van vrijheden die in botsing komen. Dat mondt uit in de zgn. **antipraxis**, mijn vrijheid wordt ontstolen door de anonieme ander. Praxis duidt op de omvorming van de materiële werkelijkheid. Een voorbeeld is *seriële ontbossing* in China: verschillende individuen doen aan ontbossing voor landbouwgrond (= praxis), maar de betekenis wordt ontstolen aan het individu, omdat anderen hetzelfde doen (ook handelen) en zo de omgekeerde situatie teweeg brengen, met name erosie en overstroming. Het eindresultaat van de individuele handeling is iets anders dan we voor ogen hadden.

Drie types van sociale verhoudingen

Sartre omschrijft drie types van sociale verhoudingen: de **serie**, geworteld in het practico-inerte. Ten tweede de **gefuseerde groep**, losgekomen van het practico-inerte, in het moment van de strijd en tot slot de **institutie**, die een terugkeer van de serie in de groep bewerkstelligt en dus eigenlijk een soort van verval inluidt. Met deze drie verhoudingen corresponderen drie soorten van bewustzijn, maar dat is nooit in detail uitgewerkt door Sartre.

- (1) **De serie**: de 'normale' situatie waarin we gevat zijn. Een voorbeeld is *het wachten op de bus*, een relatie tussen individuen die verloopt via een ding, nl. de bus. Het ding wordt gekenmerkt door schaarste: er is maar een x aantal zetels beschikbaar, vandaar de grimmige sfeer. Iedereen die in de rij staat te wachten, is een inwisselbaar nummer. Er is een situatie van **onmacht**: men is volledig gedetermineerd door de reeks.

Een **definitie** van de serie is de volgende: "maakt de mens een Ander dan zichzelf, geconditioneerd door Anderen in de mate ze Anders zijn dan zichzelf." Dit leidt tot een zelfbevestigende spiraal, met name zichzelf agressief gaan opstellen, waardoor je anderen 'aansteekt' en agressie oproept. Een tweede voorbeeld is *de markt*: je gaat zelf (eigen gedrag) anticiperen op de ander, alsook op de wijze waarop de ander anticipeert op een ander etc. Dit is een serie van het vluchtende type: ze is oneindig. Op een bepaald moment zal de cirkel zich ook sluiten, aldus Sartre.

Een derde voorbeeld is *het luisteren naar de radio*, bijvoorbeeld een speech van De Gaulle (vandaag de dag, van Trump). Je zal geërgerd reageren door het feit dat de speech een effect zal hebben op de Ander. Hieruit spreekt ook onmacht: we kunnen er niet tegen ingaan! De radio uitzetten is eigenlijk een bevestiging van je onmacht: je gaat je isoleren. De hypothese van Lievens in dit verband is dat er om deze reden zo vaak gecommenterend wordt op sociale media: men is in de overtuiging dat er een (pseudo)debat ontstaat.

- (2) **De gefuseerde groep:** denk hierbij aan de bestorming van de Bastille. Het is de vorming van een 'wij' of 'ons', cf. l'être et le néant is er een blik van de **derde** nodig om jij en ik tot groep te maken. De arbeidersklasse ontstaat bijvoorbeeld door 'de blik' van de bourgeoisie. De groep wordt gekenmerkt door 'circulatie van de derde'; iedereen kan die rol aannemen. Er is nood aan iemand die het woord (zgn. ordewoord roepen) neemt, i.e. de derde die de groep constitueert. In de staat is er ter vergelijking één vaste derde, nl. de soeverein.

Enkel doorheen **collectieve actie** kunnen we ons onttrekken aan het practico-inerte; elk individu draagt de macht van de hele groep in zich. Het individu is hier niet langer inwisselbaar! Ter vergelijking: de vakbondsmilitant spreekt op een zeer specifieke manier. De Bastille veroveren leidde tot **momentane vrijheid**: 's avonds gaat iedereen naar huis en wordt het opnieuw serieel. Er is dus een noodzaak om de groep te bestendigen: mensen dwingen om vrij te zijn (vgl.: Rousseau). De groep in standhouden, betekent de vrijheid vrijwaren. Dit wordt begrepen via **de eed** (al dan niet expliciet); de *fraternité-terreur*: zich vrijwillig laten disciplineren door de groep, om niet te vervallen in de serialiteit.

Dit is de **paradox** van de groep: er wordt een eed gezworen tegen de serialiteit, maar in de groep ontstaat er opnieuw een situatie van serialisering.

- (3) **Institutie** (bv.: staat, partij): er vindt een **herserialisering** plaats, waarbij mensen min of meer opnieuw dingen worden. In de *bureaucratie* is iedereen een radartje in de grote machinerie. De communistische partij was ooit een groep, maar is nu [Sartre] heel gestructureerd, dat duidt op de ambivalente van die partij.

Sartre zal vooral inzetten op **de groep**, tegelijk erkent hij dat instituties (vakbonden, partijen...) nodig zijn. Het is beter dan een 'pure' serie, maar heeft als schaduwzijde dat individuen dreigen geserialiseerd te worden. Dit heeft een effect op het ontstaan van nieuwe groeperingen, wat Sartre zegt tegen de achtergrond van mei '68. De communistische partij heeft daar bijzonder slecht op gereageerd in zijn ogen. Ofwel gingen ze nieuwe bewegingen wegmoffelen en miskennen, ofwel gingen ze die controleren en integreren.

Extero-conditionering

Deze term duidt op de manipulatie van de serialiteit. Denk hierbij aan de hitparade: iedereen koopt dezelfde singles, iets wat Sartre opviel bij een bezoek aan de Verenigde Staten. Macht houdt mensen inert en passief, tegelijk hebben ze de illusie van een gemeenschap, want elk wordt ertoe gebracht te geloven dat hij/zij écht handelt.

10 mei

Sartre: recap

De **klasse** is voor Sartre geen actief politiek subject, want de momenten van collectieve actie (groepsvorming) zijn zeldzaam. Hij geeft een genuanceerdere visie op wat de samenleving is en wat een klasse alsook de klassenstrijd precies omhelzen. Bij Marx daarentegen is dit eerder homogeen: de klasse als subject die kan handelen. Sartre ziet de klasse niet als een macrosubject, wel als een **heterogeen geheel** nl.

series, groepen en instituties. Zijn visie is pessimistisch, maar ook realistisch: klassenstrijd is moeilijker dan eerder gedacht werd; in het serieel leven heerst een latent klassenbewustzijn. De cyclus van serie naar herserialisering is een ware tragedie, vandaar het pessimisme.

De **moeilijkheid** bij Sartre zit in het feit dat zijn marxistisch werk een grote mislukking is. Hij slaagt er niet in een goeie uitleg te geven van wat socialisme is. Het zou een poging zijn om de serie te overstijgen, maar niet als permanente collectieve actie, want zoiets is onmogelijk. Bijgevolg zullen er in de communistische maatschappij ook nog series bestaan... m.a.w. het essentieel verschil tussen kapitalisme en communisme verval. De strijd tegen het kapitalisme wordt volgens Sartre dan ook voornamelijk gevoerd omdat het een **vervreemdend systeem** is; het leven is er niet zinvol. Zijn kritiek t.a.v. armoede, uitsluiting e.d. is minder krachtig. Het kapitalisme is immers in staat om (artificiële) behoeftes te bevredigen.

Kunnen we Sartre dan bestempelen als **tragisch marxisme**? De inherente mislukking (*échec*) typeert Sartres werk. De series zijn een onophefbare vervreemding. Is Sartre dan misschien een **anarchist**? Niet zozeer dat hij een samenleving zonder staat denkt met zelfbeheer & -bestuur. Wel in de zin dat **vrijheid/bevrijding** niet ligt in een alternatieve orde, maar wel in de act van de strijd (de daad) zelf! Organisatie installeert immers opnieuw een hiërarchie (vgl.: Rancière). Bevrijding is iets evenementieel.

Louis Althusser (1918 – 1990)⁹

Intro

Althusser vaagt Sartre (overigens een Cartesiaan) weg als populairste marxistische denker. Balibar en Rancière zijn z'n voornaamste medestanders die ook vandaag nog een belletje doen rinkelen. Althusser's belangrijkste stelling is de ***coupure épistémologique*** in Marx: de jonge Marx was humanistisch (mens centraal) en niet marxistisch. Terwijl hij in zijn latere jaren ging focussen op het antihumanisme (in lijn met het structuralisme), wat aansluit bij 'de dood van de mens' (vgl.: Foucault). Het **structuralisme** wou komaf maken met het subject omwille van twee redenen: (1) de stap zetten naar de *wetenschappelijkheid* immers wetenschap is iets objectief. In de filosofie daarentegen is het subject wel aanwezig; de mens achter de filosoof doet ertoe. (2) De subjectfilosofie is een *bourgeois filosofie*: Descartes en Kant zijn bourgeois filosofen, die 'de mens' centraal plaatsen. Die 'mens' is echter de blanke bezittende man en niemand anders; dat is de vooronderstelling die achter de notie subject schuilgaat. De tweede is dus een politieke reden: Althusser en co willen het niet hebben over 'de mens', maar verschillen qua gender, achtergrond... laten zien. De oplossing is dan ook vertrekken van **structuren** i.p.v. subjecten, zoals de late Marx doet, door zich toe te leggen op economische structuren die in elkaar haken (= 'articulatie').

Althusser verzet zich tegen het dominant marxisme na de Tweede Wereldoorlog. De Franse communistische partij is dan de meest stalinistische uit West-Europa, die strak de lijn van Moskou volgt. Althusser wil deze strijd gaan voeren op een filosofische manier; hij omschrijft filosofie als **klassenstrijd in**

⁹ Gezien mijn bachelorscriptie over dezelfde filosoof handelt, ben ik hier niet overal even uitvoerig.

theorie. Deze heeft altijd een politieke of maatschappelijke inzet; filosofen is positie innemen ten opzichte van of reageren op iemand anders.

De late (crazy) Althusser werkt ook een theorie uit over *matérialisme aléatoire*, waarbij de nadruk komt te liggen op **het toeval**. Hij was overigens manisch depressief en heeft zijn vrouw ‘dood gemasseerd’. Postuum verscheen ‘L’avenir dure longtemps’; een tragisch zelfwerk.

Réponse à John Lewis (1973)

John Lewis was zogezegd een Engelse socialist, maar eigenlijk is dit werk een **reactie tegen Sartre** met wie Althusser nooit rechtstreeks discussieerde. Lewis verdedigt drie stellingen (humanistisch marxisme):

- (1) De mens maakt de geschiedenis => nadruk op menselijk bewustzijn – ideeën.
- (2) Deze geschiedenis wordt gemaakt door **transcendentie**, i.e. beweging om bepaalde situatie te overstijgen en een nieuwe te creëren.
- (3) De mens kent slechts wat hij maakt (vgl.: praxis, Feuerbach).

Althusser plaatst daar volgende zaken tegenover:

- (1) Massa’s maken de geschiedenis.
- (2) Klassenstrijd als motor van de geschiedenis.
- (3) Men kent slechts dat wat is => **materialisme**.

De staat

Opmerkelijk is het feit dat de politieke wetenschap het concept van ‘de staat’ niet kan definiëren. Er bestaan nauwelijks definities of theorieën omtrent dit topic.

Theorie van de staat in het Marxisme

Bij **Marx en Engels** zijn de centrale aanknooppunten het begrippenkader van basis- en bovenbouw met de staat als bovenbouw op een economische onderbouw. Bij bepaalde interpretaties verwordt de staat tot een bijkomstigheid naast de economie. In andere passages kunnen we de staat zien als een instrument of ook als een één-makende functie (Hegel). De staat belichaamt immers het ethos van een samenleving. Volgens Engels ontstaat ze samen met de klassentegenstelling, met name de introductie van uitbuiters vs. uitgebuite vereist een ‘management-apparaat’.

Er zijn **twee modernere invalshoeken** mogelijk namelijk: enerzijds een *klassentheorie* waarbij de staat ontstaat binnen de dynamiek van de klassenstrijd, bijvoorbeeld Gramsci. Anderzijds een *relatieve autonomie* voor de staat als noodzakelijk element binnen het kapitalistische systeem, bijvoorbeeld Althusser en Poulantzas. De staat is hierbij een bourgeois staat, niet omdat politici/ambtenaren uit de bourgeois komen, wel omwille van haar functie.

Reproductie – ideologie

Althusser's vertrekpunt is **reproductie** als essentiële term uit het marxisme; dit is het proces waardoor de productie kan verdergaan, alsook de reproductie van de productievoorwaarden [brede term]. We moeten de

staat gaan begrijpen vanuit haar rol in de reproductie, die tweeledig is nl. enerzijds *repressie* (klassiek marxisme: macht door de loop van het geweer, Mao) & anderzijds *ideologie* (ISAs, overnemen van de heersende ideologie is van fundamenteel belang). De hegemonische strijd bij Gramsci was er een van het type van de stellingenoorlog. Althusser ziet dit in de filosofie terugkeren: filosoferen is stellingen innemen; positie bepalen. De wetenschap daarentegen functioneert op een andere manier.

Over de **ideologie** formuleert Althusser verschillende stellingen als volgt:

- (1) Ideologie heeft **geen geschiedenis**; ook Marx en Engels wezen hier al op, maar dan in de betekenis van geen eigen geschiedenis. Althusser bedoelt dat er altijd ideologie is in de samenleving, vergelijkbaar met Freuds onderbewuste (dat is één).
- (2) Ideologie is een **voorstelling** van de **imaginaire relatie** van de individuen tot hun werkelijke bestaansvoorwaarden. Klassiek zag men ideologie als *verhulling* van onze bestaansvoorwaarden. Althusser daarentegen beklemtoont dat onze **relatie** of verhouding tot bestaansvoorwaarden wordt verhuld. Mensen doen er niet toe; het gaat om de structuren, de dragers van een bepaalde maatschappelijke categorie. Ideologie miskent het feit dat wij dragers zijn van klassenverhoudingen. Neem bijvoorbeeld managers; zij zien zichzelf als helden en hebben de illusie motor te zijn van hun ontwikkeling als mens. In feite zijn zij louter drager van zo'n positie. Ideologie creëert dus illusies: we begrijpen onszelf niet als drager van een klassenverhouding, maar als (vrij) subject.
- (3) Ideologie heeft een **materieel bestaan**. Anders dan de dominante theorieën over ideologie die zelf ideologisch zijn, omdat ze al vertrekken van een subject met bewustzijn waarin ideeën aanwezig zijn. Voor Althusser bestaat ideologie alleen materieel in **apparaten** en hun praktijken; er is geen vals bewustzijn (Gramsci).

Merk op dat alle concepten voor Althusser heel geladen zijn; er zou van alles aan vastkleven. Daarom introduceert hij nieuwe termen en concepten, om ze los te maken van die geladenheid. Zo spreekt hij over 'apparaat' i.p.v. 'institutie'.

De **functie** van ideologie bestaat erin mensen tot subjecten om te vormen, via zgn. **interpellatie**. Dit concept is vergelijkbaar met de spiegelfase bij Lacan: de ervaring van jezelf als een geheel. We zijn natuurlijk al subjecten; de subjectvorming gaat steeds verder... Hiertegenover staat het wetenschappelijk inzicht in dit mechanisme, waardoor je het kan blootleggen en nadenken over andere manieren van interpellatie, alternatieve apparaten...

Er gaat ook een **dubbelheid** schuil in de notie *subject*: enerzijds de vrije, verantwoordelijke mens die **autonoom** is. Anderzijds de **onderwerping** aan de apparaten, het zgn. assujettissement. Dit is de sleutel van de reproductie: des te beter dit gebeurt, des te beter je jouw rol zal spelen.

Nicos Poulantzas (1936 – 1979)

Poulantzas is een leerling van Althusser; hij gaat zijn kader toepassen op staatstheorie en combineert het met inzichten van Foucault. Hij is ook voorstander van het eurocommunisme; een strategie die breekt met

Moskou. Tot slot is hij een van de vele Griekse intellectuelen die in Frankrijk resideren in die tijd, op de vlucht voor het fascisme (kolonelsregime).

17 mei

Thematisch College: Socialisme & Democratie¹⁰

Inleiding: waarom zijn veel kapitalistische samenlevingen democratisch?

Veel activisten en andere groeperingen verzetten zich vaak tegen het anti-democratische karakter van het kapitalisme. Dit is een eigenaardig gegeven, want we stellen feitelijk vast dat dit in de moderne tijd net de enige samenlevingen met een soort van democratie zijn. Kapitalisme en democratie gaan om verschillende redenen samen: zo krijgt de burger net als op de markt rechten en vrijheden, wat leidt tot gelijke kansen. De marxistische uitleg van bv. Balibar beschrijft dit als een toegift aan de arbeidersbeweging t.a.v. hun protesten. Het heeft echter ook te maken met de **structurele positie van de bourgeois**; er vindt anders dan in het feodaal tijdperk immers een scheiding tussen politiek en economie plaats. Het bekende spreekwoord verwordt *la bourgeoisie règne, mais ne gouverne pas*.¹¹ Wie de economische macht uitoefent, zijn niet dezelfde personen die de topposities in het ambtelijk apparaat invullen.¹² **Poulantzas** wijst erop dat het niet evident is voor de bourgeoisie om politieke macht uit te oefenen, want hun tijd wordt opgeslorpt door hun economische activiteiten. Bovendien zijn de vereiste skills niet dezelfde. Het is ook moeilijk om zich te organiseren en tot een eenheid te komen, want de concurrentie heerst bij de bourgeois veel erger dan bij de arbeidersklasse. Zo ontstaat het **probleem van vertegenwoordiging**: de bourgeoisie heeft nood aan andere die hun macht uitoefenen. Het is een verklaring voor het cijnskiesrecht van vervlogen tijden.

Waarom kiest de bourgeoisie dan voor een **democratische vertegenwoordiging**? Er zijn ook burgerlijke dictaturen (bv. Pinochet), maar dat draait vaak verkeerd uit. Democratie is in die zin interessanter, omdat de kapitalistische klasse inherent verdeelt. Er zijn **vier fracties**: het handels-, industrieel, financieel en grondkapitaal. Elk van de vier probeert hegemonie uit te oefenen, daarvoor is strijd vereist en dus een democratisch kader. Welk van de vier de hegemonische rol opneemt, verschuift door de tijd heen: van industrieel (fordisme) naar financieel (immateriële productie). De regels en wetten worden toegespitst op het hegemonisch kapitaal: de staat verandert zo ook van constellatie en organisatie. Het machtigste apparaat was het planbureau (ministerie van economische planning) ten tijden van het industrieel kapitaal, vandaag is dat de centrale bank (ministerie van financiën). Dit argument bouwt verder op de idee dat het kapitalisme permanent in **verandering** is: het is de structurele reden waarom democratie belangrijk is. Poulantzas analyseert o.m. de dictaturen in Griekenland, Spanje en Portugal; het staatsapparaat was daar veel te rigide voor veranderingen. Een democratie daarentegen maakt het mogelijk dat de ene kapitaalsfractie hegemonisch wordt ten opzichte van de anderen.

¹⁰ Dit is een uitvoerig en ingewikkeld debat; in de reader zit een artikel die hiertoe een uitgebreide inleiding geeft.

¹¹ Een allusie op de koning.

¹² Trump vormt hier een uitzondering op: het is een gekke situatie waar de bourgeois zelf gaat regeren.

Verder stellen we vast dat er ook **elementen** zijn die het '**risico**' van de democratie voor het kapitalisme trachten te beperken:

- (1) Heersende ideologie of ook de 'cultuurindustrie' (Adorno).
- (2) Marx: structurele macht zit in de economische verhoudingen.
- (3) Poulantzas: democratie doet iets met mensen, het zgn. *isolatie-effect*. Democratie draait rond de scheiding burger-volk, zo worden een aantal collectieve fenomenen onzichtbaar gemaakt (bv.: klasse, gender, etniciteit...). Er wordt een fictie geïnstalleerd, nl. dat alle individuen gelijk zijn.

In welke mate staan kapitalisme en democratie op gespannen voet?

Er is de onmacht van de economische vertegenwoordigers om in te grijpen op het kapitalisme (de trein raast voort), alsook de functie van de staat in het proces van reproductie. In het kapitalisme is een 'fair' conflict (lees: klassenstrijd) niet mogelijk.

Heeft klassenstrijd een plaats in democratie?

Je kan je bijvoorbeeld de vraag stellen of een staking al of niet democratisch is. We hebben in elk geval steeds te maken met een **asymmetrische klassenstrijd**! Democratie veronderstelt dat de strijd op zo'n manier wordt gevoerd, dat je ook het recht erkent van de ander om zijn standpunt te geven (Mouffe). De samenleving functioneert nu zodanig dat de klassentegenstelling wordt stilgezwegen; er zijn structurele mechanismes die dit onzichtbaar maken. Bijgevolg is er een **dubbele strijd** vereist: ten eerste de klassenstrijd en ten tweede de strijd om de strijd zichtbaar te maken, te legitimeren. Dit wordt mooi geïllustreerd in een lied van Leonard Cohen: de machtige in het conflict miskent dat er een conflict is.

Ook is het zo dat democratie niet stopt bij wat binnen (democratisch verkozen) instellingen gebeurt. Er zijn ook andere machten aanwezig: economie, lobby, internationale kader... Dit is dus een **asymmetrie** nl. buiten-parlementaire macht die niet verkozen is noch gelegitimeerd. De arbeiders worden wel gedwongen om zich extreem kwetsbaar op te stellen en hun strijd te voeren op een zichtbare, openlijke manier. Het kapitaal daarentegen werkt achter de schermen het effectiefst, denk hierbij aan het doorvoeren van een investeringsstaking.

In het **socialisme** wordt het conflict opnieuw 'eerlijk': de twee polen zullen even zichtbaar zijn en moeten zich evenveel verantwoorden door middel van argumenten. Trotsky stelt dat er in het socialisme ook nog conflicten zullen zijn (interessante stelling, maar evenzeer problematisch).

Hoe de sociale maatschappij organiseren?

Het grootste probleem voor het socialisme is eigenlijk niet hoe het eruit zal zien, maar eerder hoe je er zal geraken. Er is een hevige strijd nodig, met enorme risico's. In theorie is het mogelijk, maar niemand weet hoe er zonder kleerscheuren te geraken (vgl.: Merleau-Ponty: *humanisme et terreur*). In laatste instantie is er een **verandering van de eigendomsverhoudingen** nodig, maar hoe moet die georganiseerd worden? Marx beschrijft een model tussen staatseigendom en coöperatieve. Het eerste werkte alleszins niet in de Sovjet-Unie, waar men bleef steken in een fabrieksdespotisme: de hiërarchische disciplineren in de fabriek bleef.

Een notie die centraal komt te staan, is die van **zelfbeheer** i.e. werknemers die zelf managen. De potentiële voordelen zijn o.m. inspraak in hoe te verdelen, de producent en consument vallen samen (maar niet helemaal!), het heft vervreemding op, draagt bij tot de alzijdige ontwikkeling van het individu (geen hyperspecialisatie) enz.

Een cruciale vraag blijft overeind: WAT IS DE ROL VAN DE MARKT? De rol van concurrentie? Hoe gaan we rekenen? ... We onderscheiden **drie pistes**:

Als eerste het **MARKTSOCIALISME**: een sociaal systeem waarbij nog een soort van markt aanwezig is. De **troeven van de markt**, nl. de efficiënte allocatie van kapitaal en de stimulans van inspanning en innovatie, blijven behouden. Bedrijven komen onder collectieve controle (coöperatieve of staatseigendom) te staan, maar produceren voor de markt (gaan dus met elkaar concurrentie voeren). De figuur van de kapitalist wordt zodoende uitgesloten. Dit levert wel enkele **problemen** op: in de praktijk is er weinig neiging om te investeren, de meerwaarde wordt vaak aangewend om hogere lonen uit te betalen of de arbeidsduur te verkorten. Ook ontstaat er vaak toch een groep managers op basis van hun theoretische kennis (scheiding leiders/geleiden). Er is vaak ook een terughoudendheid om bedrijven failliet te laten gaan: de overheid komt onder druk te staan en houdt inefficiënte bedrijven toch in stand. Er zijn ook negatieve gevolgen van de concurrentie te merken: er ontstaat bv. ongelijkheid tussen verschillende regio's. Dit systeem is effectief uitgetest in Joegoslavië en volgens sommige is dit één van de redenen waarom het land uiteen is gevallen. De markt blijft overigens ook een stuurloos gegeven: totale anarchie! Tot slot kunnen we ons afvragen wie in dit systeem het algemeen belang zal vertegenwoordigen; men verdedigt eerder particuliere bedrijven en er is geen mechanisme om mensen te laten denken in algemenere termen.

Een tweede model is de **DEMOCRATISCHE PLANNING**, waarbij men tracht de markt volledig uit te schakelen. Het mechanisme van planning moet een oplossing bieden voor het probleem van coördinatie: je kan pas na de eerste cyclus vaststellen of je goed zit of niet. Men loopt het risico op enerzijds een overaanbod, maar anderzijds ook velen die het niet kunnen betalen. De planning is een **a priori coördinatie** nl. een antwoord op de vraag *hoeveel is nodig?* Vandaag is planning overigens gangbaar bij het gros van de multinationals. Een democratische planning gebeurt in andere termen: niet langer in prijzen (ruilwaarde), wel in functie van de **gebruikswaarde** i.e. de reële behoefte, niet de vraag. Mandel zegt dat je centraal enkel de grote (infra)structurele oriëntaties/beslissingen kan vastleggen o.m. kernenergie vs. hernieuwbare energie, loonspanning (i.e. verschil tussen hoogste en laagste loon), werkduur... Verdere uitwerking moet gebeuren op een lager niveau nl. op sectorencongressen en de detailbeslissing komt tot slot bij de zelfbeheerde bedrijven te liggen. Dit is een zeer ambitieus model, dat steunt op **twee sterke voorwaarden** te weten: (1) een sterke democratische cultuur (wat niet zo is in communistische landen, noch in sommige kapitalistische samenlevingen) & (2) een arbeidsduurvermindering. Er zijn dan ook **enkele problemen** die de kop op steken: hoe kan met de consument zijn preferenties in dit systeem meenemen? De markt verwerkt deze wel, bijvoorbeeld blauwe vs. roze hemden, wat verkoopt best? Een aansluitende kritiek is dat men eerder moet vergaderen dan shoppen! Tot slot veranderen onze behoeften ook voortdurend.

De derde piste tot slot is een soort synthese van beide, die stelt dat je niet kan zonder een zekere vorm van markt: **SOCIALISERING VAN DE MARKT**. Die markt kan heel verschillende invullingen hebben, maar het moet een sociale constructie zijn eerder dan een natuurlijk organisme, cf. Diane Elson. De middelen om de markt te creëren zijn nu privé-eigendom (bv.: beurzen, reclamesector...), maar die zouden publiek moeten zijn, onder democratische controle. In het socialisme moet de kapitaalmarkt afgeschaft worden, want die beslist over de investeringsprioriteiten, wat dus op een democratische manier zou moeten. Ook de arbeidsmarkt moet verdwijnen: we produceren geen mensen speciaal om ze te verkopen... Wat wel nog belangrijk is, is een markt voor **consumptiegoederen**, zo kunnen consumentenvoorkeuren in acht genomen worden en is er de nodige vrijheid. De gesocialiseerde markt komt via een **democratisch proces** in maatschappelijke handen, zo kan het warenfetisjisme doorprikt worden en is alle informatie beschikbaar.

Tot slot kunnen we ons afvragen hoe die vereiste democratie eruit zal zien: een parlement of eerder een radensysteem? Het probleem dat zich stelt is dat **minderheidsstandpunten** weg gefilterd worden door een getrappt systeem zoals het radenstelsel. De idee is dan om economie en politiek te combineren in een **tweekamersysteem**. Zo werd de senaat in der tijd ingevoerd om een behoudsgezinde rol te vervullen. In het socialisme hebben mensen verschillende opvattingen: ze zijn burger, maar hebben ook een gender, etniciteit e.d. De eerste kamer zou dan instaan voor het 'algemeen burgerschap', terwijl de verschillende andere hoedanigheden van de burgers in de tweede kamer (of verschillende raden) aan bod kunnen komen.

24 mei

Thematisch college: Marxisme & Ecologie

Inleiding

De hockeygrafiek die de temperatuurwisseling laat zien, valt niet genoeg te benadrukken. Vroeger was er veel meer turbulentie inzake het klimaat, alsook een snellere verandering. De laatste 10.000 jaar is er een stabiel klimaat gekomen, dat menselijke verwezenlijkingen heeft mogelijk gemaakt. Bepaalde weersomstandigheden liggen immers mee aan de basis van menselijke ontwikkeling! De hypothese die vandaag geformuleerd wordt, luidt als volgt: "We gaan over naar een **ongeziene situatie**, alsook een veel instabieler patroon." 200 jaar activiteit heeft voor deze wereldveranderende gebeurtenis gezorgd... dat is natuurlijk een allusie op het kapitalisme (kapitalistische productiewijze) als dader. Een van de vele modellen omtrent deze problematiek is het model van de **planetaire grenzen**: 9 verschillende die je niet mag overschrijden om de planeet niet uit balans te brengen.

Merk trouwens op dat de klimaatverandering geen 'crisis' is! Het doet ons nadenken over de geschiedenis; deze blijkt toch geen eeuwige terugkeer van hetzelfde te zijn, noch een vooruitgangsgeschiedenis. Het is wel een uniek verhaal met onomkeerbare processen. Het woordje crisis komt uit het Grieks, *moment* en staat voor een uitdaging, iets positief, nl. een moment waar je doorheen moet. Klimaatverandering daarentegen is van een andere orde. Het is niet lineair, vergelijk het met kokend water, dat plots een kwalitatieve verandering doormaakt. Hetzelfde geldt voor overbevissing: tien vissen meer per maand, kunnen plotsklaps

heel het visbestand doen uitsterven. Tot slot is er een risico op zgn. feedbackloops: een zelfversterkend effect. Denk hierbij aan de permafrost in Siberië.

Tot slot nemen we ook een **historische versnelling** waar. We zijn toegetreden tot een nieuw tijdperk, het zgn. **ANTROPOCEEN**. Dit is een term uit de geologie, die stelt dat de mens een geologische kracht is geworden, naast de tektonische platen e.d. Onze impact is veel groter dan we veronderstelden. Concreet zullen er binnen 10(0)000 jaar nog dingen in de aardlagen te vinden zijn, die wijzen op specifieke activiteit van deze periode nl. radioactiviteit, specifieke chemicaliën die niet in de natuur voorkomen, plastic, hogere CO₂-concentratie in de lucht... De catastrofe is al lang bezig! De toekomst zit met een giftige erfenis opgescheept, daar gaat de droom van het socialisme aan diggelen. Een andere conclusie uit het antropoceen-debat is het zgn. **einde van de natuur**: zuivere natuur komt niet langer voor. Alle natuur is altijd al veranderd. Er zijn drie verschillende posities betreffende het startpunt van dit antropoceen nl. (1) start van de landbouw, (2) de industriële revolutie of (3) de atoombommen. Positie (3) heeft de bovenhand, omdat de cijfers een grote acceleratie aantonen na de Tweede Wereldoorlog. De verklaring hiervoor kan ev. de welvaartsstaat (de consumptiesamenleving) zijn, alsook de Koude Oorlog... enz.

J.B. Foster: metabolisme

Het belangrijkste boek in de marxistische ecologie is *Marx's Ecology* van Foster, daarin staat het begrip metabolisme (~ stofwisseling) centraal. Het is een breed begrip dat duidt op de stroom van energie en materie in verschillende vorm, bv. het metabolisme van water in een stad. De achtergrond van deze analyse vindt zijn oorsprong in het kapitalisme, via toevalsfactoren nl. de privatisering van de grond op het Engelse platteland (cf. de enclosure-beweging). De natuur werd daar tot eigendom gemaakt, bijgevolg trokken mensen naar de stad, wat tot een surpluspopulatie van werkzoekenden leidde. Er vond een scheiding plaats tussen producenten en de productievoorwaarden; laatstgenoemde is in laatste instantie altijd **de natuur**. Er moest dus een nieuwe sociale structuur komen, die radicaal verschillend was van de voorgaande, wat een fundamentele impact had op het metabolisme. Bekijken we de crisis van de landbouw in het 19^e-eeuwse Engeland: de cyclus werd er doorbroken, want de voedingsstoffen die in de bodem aanwezig zijn, verplaatsten zich naar de stad en kwamen daar in de Thames terecht. De neoliberale diagnose van dit feit, zal duiden op concurrentiedrang en egoïsme; de Malthusiaanse op overpopulatie. De marxistisch-ecologische wijt het aan een verandering in het metabolisme. Ook in deel 3 van het Kapitaal spreekt Marx over breuken, waardoor het mechanisme verstoord geraakt.

Aan het begin van de 19^e eeuw vond een reële crisis plaats. De vraag is waarom het kapitalisme het zo lang volhoudt; andere beschavingen gingen sneller aan ecologie ten onder. Zo waren de Inca's reeds ineengestuikt toen de veroveraars arriveerden; de oorlog betekende de genadeslag. Het kapitalisme daarentegen, stoot ook op obstakels, maar slaagt erin van elk obstakel een **barrière** te maken. Er is een bepaalde innovatiekracht om problemen te boven te komen. De oplossing in Engeland was het importeren van grond, zo werden oorlogen uitgevochten voor voorraden guano, vogelmest uit Latijns-Amerika. Er is zelfs sprake van ecologisch imperialisme! In abstracte termen gaat men de cyclus dus op wereldschaal **reproduceren** en **verstoren**. Aan het eind van de 19^e eeuw ging men over op de productie van kunstmest, wat de stikstofcyclus

ging verstoren. Kortom: het kapitalisme kan door innovatie en de wereldmarkt specifieke problemen te boven komen, maar zo ontstaat in feite een veel groter probleem... Het kapitalisme is groei.

Jason Moore: een kapitalistische wereldecologie

Gebaseerd op de theorieën van E. Wallerstein die spreekt over een wereldsysteem met een periferie vs. een centrum, wil Moore de wereldecologie en –patronen analyseren. Hij wil de wereld lezen als structurele patronen van uitbuiting enz. Zijn kritiek op de metabolisme-these is dat het te veel neigt naar een dualisme mens/natuur, terwijl het kapitalisme net een specifieke manier is om de natuur vorm te geven. Tegelijk is de natuur ook **productief**; de kapitalist heeft als bedoeling de natuur zo te organiseren om de natuur voor hem te laten werken. Traditioneel werd de natuur aanzien als *tips & sinks* nl. bronnen en een stort om jouw afval in te dumpen, m.a.w. PASSIEF. Moore stelt dat de natuur ook ‘werkt’; menselijke en niet-menselijke natuur heeft **agency**. Een cruciale wet van het kapitalisme is dat het gedreven wordt door de zoektocht naar **goedkope natuur** i.e. goedkoop voedsel, arbeidskrachten, energie en grondstoffen. Uitbuiting is daar slechts een deelaspect van (eilandjes), niet het belangrijkste! **Toe-eigening** van de natuur in de breedste zin van het woord speelt in (minstens) even grote mate.

Dit heeft enkele **implicaties**: zo veronderstelt elke uitbuiting binnen de fabriek nog veel grotere toe-eigening buiten de fabriek. Daarom moeten we onze blik verschuiven van het centrum naar de **periferie**. Het kapitalisme wil niet alles (ver)kopen, dat werkt enkel als het niet voor alles moet betalen en dus sommige dingen (de natuur) louter kan toe-eigenen.

Het **ecologisch surplus** is een belangrijker surplus dan de meerwaarde. Dit is de hoeveelheid onbetaald werk/energie die je kan toe-eigenen met een bepaalde hoeveelheid kapitaal. Moore gaat kijken naar die verhouding in de geschiedenis en stelt historisch een verslechtering vast. Een hoogtepunt is het kolonialisme: beperkt kapitaal met een gigantische exploitatie. In de economische wetenschappen duikt nu een vergelijkbaar concept op, nl. *externaliteiten*. Een **crisis** is dan een historische tendens, met name een dalend ecologisch surplus! Het duidelijkste symptoom hiervan zijn de cijfers, bv. de kostprijs van grondstoffen. Vandaag investeert men gigantische bedragen in **biotechnologie**, maar dat heeft nog niet geleid tot goedkope voedsel. Wel zijn de eigendomsverhoudingen veranderd, want zaden blijven jaar na jaar nodig, omdat planten die niet langer zelf produceren. De boeren moeten dus zaaigoed kopen!

Een ander voorbeeld is de *groene revolutie in de landbouw* i.e. de industrialisatie van de landbouw, met als kernpunt de opbrengsten laten toenemen op korte termijn. Hiervoor was een massaal gebruik van olie als kernfactor nodig, maar de balans wordt steeds slechter. Na verloop van tijd geraakt(e) dit uitgetopt, want de natuur kent ook haar **eigen ontwikkeling** (bv.: zgn. superonkruid). Naïeve ecologen vinden dit positief onder het mom *nature strikes back*. Moore daarentegen wijst erop dat dit niet ‘de natuur’ is, maar een specifieke soort natuur die door kapitalisten werd geproduceerd/gecreëerd/omgevormd. Het loopt nu uit de hand en ontsnapt aan hun controle... Vroeger werd het ecologisch surplus aanzien als een subsidie, vandaag is het een negatief gegeven, dat de kosten opdrijft.

Inhoudstafel

INLEIDING OP HET VAK.....	1
OVERZICHT VAN DE LESSENREEKS	2
KAPITALISMEKRITIEK.....	2
TEN EERSTE: UITBUITING, TOE-EIGENING VAN ONBETAALDE ARBEID	2
TEN TWEEDE: DOMINANTIE.....	3
RECAPITULATIE.....	4
MARX: ONTWIKKELING V/E POLITIEK BEGRIIP VAN MAATSCHAPPIJVERANDERING.....	4
INTRO.....	4
DE JONGE MARX	5
DE SLEUTELPERIODE IN MARX' LEVEN: 1841 – 1845	5
<i>De filosofische revolutie.....</i>	5
<i>Het keerpunt: 1843.....</i>	6
SOCIALISME & COMMUNISME IN PARIJS.....	6
ONDERTUSSEN IN DUITSLAND.....	7
TUSSENTIJDSE RÉSUMÉ	7
EEN REVOLUTIE DOORHEEN DE PRAXIS.....	7
<i>De sociale band als behoefte.....</i>	8
<i>1846 – de communistenbond</i>	8
COMMUNISTISCH MANIFEST	9
DE EERSTE INTERNATIONALE	9
DE PARIJSE COMMUNE (MAART – MEI 1871).....	10
NAAR 'MARXISME'?	12
TIJD EN GESCHIEDENIS IN HET MARXISME	12
INTRO.....	12
TIJD IN HET KAPITALISME	13
MOISKE POSTONE (°1942)	14
BELANG VAN TIJD & HISTORICITEIT	15
WALTER BENJAMIN: "DE GESCHIEDFILOSOFISCHE STELLINGEN" (1940)	15
<i>Recapitulatie.....</i>	17
HET REVOLUTIONAIR ROMANTICISME	17
INLEIDING – MICHAEL LÖWY.....	17
ILLUSTRATIE – WILLIAM MORRIS	18

LENIN: DE AUTONOMIE VAN HET POLITIEKE	18
ACHTERGROND	18
JONGE LENIN	19
1902: "Wat te doen?"	19
<i>Politiek realisme</i>	20
<i>Partijmodel & bewustzijnsontwikkeling</i>	20
<i>De autonomie van het politieke</i>	21
DE EERSTE WERELDOORLOG	21
KERNINZICHTEN BIJ LENIN	23
<i>Enkele Marxistische kritieken op de Oktoberrevolutie</i>	23
ANTONIO GRAMSCI (1891 – 1937)	24
BIOGRAFIE	24
ACADEMISCHE RELEVANTIE	25
HEGEMONIE, EEN SLEUTELBEGRIIP	25
DE ITALIAANSE STAAT	26
<i>Recapitulatie: hegemonie</i>	27
DE ITALIAANSE STAAT (VERV.)	27
HEGEMONISCHE STRIJD	27
<i>Van subalterne tot leidende groep in de samenleving</i>	28
<i>Historisch blok</i>	28
SARTRE (1905 – 1980)	29
BIOGRAFIE	29
<i>Politieke bewustwording</i>	29
<i>Sartres filosofie</i>	29
SARTRES FILOSOFIE (BIS)	30
<i>De vroege Sartre: l'être et le néant</i>	30
<i>De toenadering naar het marxisme</i>	30
HET BEGRIPPENKADER	30
<i>Het practico-inerte en de antipraxis</i>	30
<i>Drie types van sociale verhoudingen</i>	31
<i>Extero-conditionering</i>	32
SARTRE: RECAP	32
LOUIS ALTHUSSER (1918 – 1990)	33
INTRO	33
RÉPONSE À JOHN LEWIS (1973)	34
DE STAAT	34

<i>Theorie van de staat in het Marxisme</i>	34
<i>Reproductie – ideologie</i>	34
NICOS POULANTZAS (1936 – 1979)	35
THEMATISCH COLLEGE: SOCIALISME & DEMOCRATIE	36
INLEIDING: WAAROM ZIJN VEEL KAPITALISTISCHE SAMENLEVINGEN DEMOCRATISCH?	36
IN WELKE MATE STAAN KAPITALISME EN DEMOCRATIE OP GESPANNEN VOET?	37
HEEFT KLASSENSTRIJD EEN PLAATS IN DEMOCRATIE?	37
HOE DE SOCIALE MAATSCHAPPIJ ORGANISEREN?	37
THEMATISCH COLLEGE: MARXISME & ECOLOGIE	39
INLEIDING	39
J.B. FOSTER: METABOLISME	40
JASON MOORE: EEN KAPITALISTISCHE WERELDECOLOGIE	41